

most

- Drago Legiša, ZA ENOTNOST V RAZNOLIKOSTI 135
Irena Žerjal Pučnik, KAR NAS NA ŽIVLJENJE VEŽE 139
Karlo Volk, POČITNICE 145
Stanko Janežič, OTOK SMRTI 151
ČAKAM NA KLIC 153
Primož Možina, SEDANJI ČAS 155
ŽIVLJENJE 155
Marjan Rožanc, PARADIŽ 156
Boris Podreka, KONTINUITETA MAXA FABIANIJA 167
Dušan Božič, SMERI SODOBNEGA POLITIČNEGA RAZVOJA 175
Marij Lavrenčič, GOSPODARSKO-SOCIALNI POLOŽAJ BENEŠKE
SLOVENIJE 179
POMENKI ROKA POTREBUJEŽA 181
ZAKAJ MISTIFICIRATI PROBLEME? (R. Z.) 187
OB ČRNOBELEM (M. R.) 189
KOMPLEKS DRUGIM (Kronist) 191

D 129908

*M O S T se ob zaključku tretjega letnika
zahvaljuje vsem sodelavcem in podpornikom*

M O S T
TROMESEČNIK ZA LEPOSLOVJE IN KULTURO

Ureja uredniški odbor:

Stanko Janežič, Aleš Lokar, Boris Podreka, Drago Stoka (odgovorni urednik)
in Vladimir Vremec.

Vsi prispevki ne predstavljajo mnenja uredniškega odbora.

Registrirano na sodišču v Trstu s številko 6/64 RCC dne 25. maja 1964.

Uredništvo in uprava: »Most«, Trst - Trieste, Via Donizetti 3, Italija.

Cena posamezni številki 400 lir; letna naročnina za Italijo 1.600 lir. Plačuje se na tek. račun 11/7768 na ime A. Lokar, Via Pindemonte, 8 - Trieste. Za inozemstvo znaša letna naročnina 4 dolarje oz. odgovarjajočo vrednost in se plačuje na naslov uprave.

Ovitek: Boris Podreka.

Tiskala Tiskarna A. Keber - Trst, Via S. Anastasio 1/c.

Za enotnost v raznolikosti

Drago Legiša

V zadnji (11.) številki »Mosta« je Bogdan Berdon objavil zanimivo in obširno razpravo z naslovom »Naši življenjski interesi, naši miti, fraze in navlake«, v kateri je obravnaval vzroke, zaradi katerih se med zamejskimi Slovenci, zlasti tržaškimi, nadaljuje v povojni dobi asimilacijski, raznarodovalni proces. Poseben poudarek je avtor razprave dal oblikam in sredstvom, ki asimilacijski proces omogočajo in pospešujejo, ter ugotovil, da se Slovenci tudi zato raznarodujejo, ker se mnogi ne zavedajo, da so politične organizacije tisti instrument, ki more še najbolj učinkovito zaježiti in preprečiti asimilacijo našega ljudstva po večinskem italijanskem narodu. Tudi pri tem nastane seveda vprašanje pravilne politične izbire, kajti določene politične organizacije so ali utegnejo postati zelo učinkovito raznarodovalno sredstvo.

Ker so tudi zadnje upravne volitve na Tržaškem (28. in 29. novembra 1966) dokazale, da v precejšnjem delu slovenskih volivcev in torej tudi slovenskega ljudstva vladata velika zmeda in nejasnost o tem za nas naravnost življenjskem vprašanju, je Berdonova razprava še vedno aktualna in njegova izvajanja zaslužijo novih pogledov.

Po mojem prepričanju je eden glavnih vzrokov zmede in nejasnosti dejstvo, da se mnogi, tudi izobraženi zamejski Slovenci ne zavedajo posebnega položaja, v katerem se naše ljudstvo nahaja. Ne zavedajo se namreč, da smo Slovenci *narodna manjšina* in da se zato naš položaj v okviru družbe in države bistveno razlikuje od položaja italijanskega večinskega naroda. Pred nami se pojavljajo vprašanja, ki za Italijane sploh ne obstajajo. Med temi specifično našimi vprašanji zavzema prav gotovo prvo mesto skrb za naš narodni obstoj, skrb, da ostanemo Slovenci, to je, da ohranimo vse tiste lastnosti in značilnosti, po katerih se ločimo od drugih narodov.

Zdi se mi, da ni treba dokazovati, da zavzema narodnost na lestvici človeških vrednot eno prvih mest in da si breznarodnega človeka sploh ne moremo predstavljati. Človek se lahko svoji prvotni narodnosti odtuji, vendar prevzame takoj drugo narodnost. Ta odtujitev ima hude posledice, ker ruši naravni red. Od tu izhaja moralna dolžnost vsakega človeka, da svojo narodnost ohrani.

Narodom, ki imajo lastno državo ali so politično avtonomni, ni treba trajno skrbeti za svoj narodni obstoj, ker jim ne grozi nevarnost, da bi se raznarodili. Bistveno drugačen pa je položaj narodne manjšine, ki je že zaradi tega, ker je manjšina, stalno izpostavljena raznovrstnim raznarodovalnim pritiskom. Ti bi namreč ne prenehali, četudi bi manjšina uživala najširšo zaščito in bi v večinskem narodu ne bilo ne volje ne težnje po asimilaciji.

Če je res, da predstavljajo najbolj učinkovito zaščito narodne manjšine politični instrumenti, kot so politične organizacije, je popol-

noma logično, da se bo narodna manjšina posluževala v svojem boju ter prizadevanju za obstanek predvsem teh političnih sredstev. Člen 49 italijanske ustave pravi: »Vsi državljani imajo pravico, da se svobodno združujejo v stranke, da z demokracižno metodo sodelujejo pri določanju vsedržavne politike«. Celotno državno in družbeno življenje temelji torej na političnih organizacijah, na politični organiziranosti državljanov, kajti le s pomočjo strank morejo državljani vplivati na potek splošne politike v državi.

Italijani se tega ustavnega člena široko poslužujejo, saj so ustanovili celo vrsto političnih strank in ustanavljajo še nove. Kriteriji, po katerih se državljani vključujejo v posemne stranke ali zanje glasujejo na volitvah, so predvsem svetovni nazor, strankin socialni in gospodarski program, razredna pripadnost itd.

Glede na takšen državni in družbeni ustroj nastane vprašanje, ali naj se tudi pripadniki slovenske in drugih manjšin v Italiji ravna po vzoru italijanskih sodržavljanov in se torej vključujejo v razne vsedržavne italijanske stranke, in sicer po istih kriterijih, ki veljajo za Italijane. Povojna stvarnost nas uči, da je od vseh narodnih manjšin v Italiji edino slovenska manjšina izbrala to pot, kajti valdostanski Francozi imajo svojo Union Valdotain, južnotirolski Nemci pa Suedtiroler Volkspartei. Francozi in Nemci v Italiji se torej držijo stališča, da višje in splošne koristi zahtevajo, naj ostane manjšina v odnosih do večinskega naroda politično enotna. Zavedajo se namreč, da zaradi svoje številčne moči ne more dejansko nič vplivati na potek vsedržavne politike, a da morejo odločilno vplivati na krajevno politiko in jo tudi usmerjati, kajti na svojem ozemlju je manjšina prisotna z vsem svojim političnim, gospodarskim in kulturnim potencialom, ki ga oblastva nikakor ne morejo ignorirati.

Berdonova razprava je pokazala na škodljive posledice, ki so pri nas nastale zaradi napačne politične izbire precejšnjega dela zamejskih Slovencev. Tisti Slovenci — in ni jih bilo malo — ki so se ob resoluciji Informbiroja leta 1948 vključili v Vidalijevo komunistično partijo, predhodnico sedanje tržaške Italijanske komunistične partije, so s svojim korakom dokazali, da sta jim bili takrat bolj pri srcu usoda stalinizma in rušenje Titove Jugoslavije kot skrb za narodni obstoj ter razvoj. Vsakomur je danes jasno, da je omejena resolucija zadala hud in dejansko nepopravljiv udarec slovenski narodni rasti na Tržaškem. Škodljive posledice takratnega korenitega preokreta so razvidne na raznih področjih, vendar najbolj prihajajo do izraza na šolskem področju.

Če vzamemo v roke Izvestje za šolsko leto 1947-48, ugotovimo, da je bilo v tem šolskem letu v osnovnih šolah na Tržaškem vpisanih 4.165 učencev (Ivestje za šolsko leto 1947-48, Trst 1948, stran 45).

Izvestje za šolsko leto 1951-52, torej tri leta kasneje, prav tako objavlja seznam vseh učencev in učenk osnovnih šol na Tržaškem (Ivestje, za šolsko leto 1951-52, Trst 1952). Tako ugotovimo, da je bilo v tem šolskem letu vpisanih v slovenske osnovne šole 2.309 otrok,

kar pomeni, da se je njih število v treh letih zmanjšalo za 1856 otrok ali za 44,57 odstotka. Število otrok na slovenskih osnovnih šolah na Tržaškem se je torej v razdobju oktober 1947 - oktober 1951 skrčilo skoraj za polovico. Zanimivo je v tem pogledu primerjati padec števila učencev na posameznih slovenskih osnovnih šolah v istem razdobju. Kot primer navajamo osnovne šole pri Sv. Ani, v Škednju, pri Sv. Ivanu in pri Sv. Jakobu. Vse šole se nahajajo v izrazito delavskih predelih mesta.

<i>Osnovne šole</i>	<i>Šolsko leto</i>	<i>Štev. učencev</i>	<i>Razlika</i>	
Pri Sv. Ani	1947-48	293		
»	1951-52	151	-142	(-48,46%)
V Škednju	1947-48	199		
»	1951-52	118	- 81	(-40,70%)
Pri Sv. Ivanu	1947-48	291		
»	1951-52	145	-146	(-50,17%)
Pri Sv. Jakobu	1947-48	321		
»	1951-52	159	-162	(-50,46%)

V šolskem letu 1966-67 je v te šole vpisano naslednje število otrok: Sv. Ana: 28; Škedenj 18; Sv. Ivan: 54; Sv. Jakob: 38.

Zelo značilni in zanimivi so podatki o številu učencev na slovenskih osnovnih šolah v nekdanjem didaktičnem ravnateljstvu v Miljah, ki je imelo začasni sedež v Škofijah. Na področju tega ravnateljstva so bile naslednje osnovne šole: v Škofijah, Božičih, na Plavjah, pri Sv. Barbari in v Štramarju. Vse te šole so tedaj spadale v območje miljske občine. Na osnovi londonskega sporazuma iz leta 1954 je del miljske občine, kot znano, pripadel Jugoslaviji, zaradi česar je bilo slovensko didaktično ravnateljstvo ukinjeno, ker je zgubilo šole v Škofijah, Božičih in na Plavjah.

V razdobju oktober 1947 - oktober 1951 so slovenske osnovne šole v miljskem didaktičnem ravnateljstvu imele naslednje število otrok:

<i>Osnovne šole</i>	<i>Šolsko leto</i>	<i>Štev. učencev</i>	<i>Razlika</i>	
V Škofijah	1947-48	185		
»	1951-52	38	-147	(-80%)
V Božičih*	1947-48	38		
»	1951-52	5	- 23	(-87%)
Na Plavjah	1947-48	54		
»	1951-52	39	- 15	(-28%)
Pri Sv. Barbari	1947-48	36		
»	1951-52	16	- 20	(-56%)
V Štramarju	1947-48	27		
»	1951-52	19	- 8	(-30%)

* Osnovna šola v Božičih je bila ukinjena leta 1952 zaradi premajhnega števila vpisanih otrok (3).

Šoli pri Sv. Barbari in v Stramarju imata v šolskem letu 1966-67: 10 oz. 6 učencev.

V slovenske osnovne šole na področju miljske občine je bilo vpisanih v šolskem letu 1947-48 skupno 340 učencev, v šolskem letu 1951-52 pa jih je bilo vpisanih 117, to je kar 223 otrok manj ali 65,59%. Res je sicer, da so v šolskem letu 1947-48 obiskovali šolo v Škofijah tudi otroci iz nekaterih tamkajšnjih bližnjih zaselkov, ki so bili v tedanji coni B in ki so s šolskim letom 1948-49 začeli hoditi v šolo, ki je bila pod jugoslovansko upravo, vendar to prav malo spremeni dejstvo, da je obisk slovenskih šol po letu 1948 strahovito padel v miljski občini, kjer je absolutno gospodovala Vidalijeva partija. V vasi Elerji v Miljskih hribih so slovenska šolska oblastva pripravila pred začetkom šolskega leta 1952-53 vse, kar je bilo potrebno, za ustanovitev nove osnovne šole. Vpisalo se je zadostno število učencev, pripravljena so bila učila, šolske klopi, prostor itd.; tik pred začetkom pouka pa so vsi slovenski starši, ki so še pred nekaj dnevi prijavili otroke v slovensko šolo, vpisali iste otroke v italijansko šolo. Ko so jih naši učitelji vprašali, zakaj so tako ravnali, so jim odgovorili: »Bojimo se, da bi zaradi nove slovenske šole prišli pod Jugoslavijo.« Vidalijevi partijski aktivisti so slovensko prebivalstvo v Miljskih hribih tako nahujskali proti Jugoslaviji in posredno seveda tudi proti slovenstvu, da je to slovensko prebivalstvo ob novi razmejitvi leta 1954, ko je del miljske občine pripadel Jugoslaviji, množično zapustilo rojstne kraje in se preselilo v Milje, po večini v lesene barake pri Orehu, kjer se je popolnoma poitalijančilo.

Morda bo kdo pripomnil, da se je število slovenskih učencev zmanjšalo tudi zaradi drugih vzrokov, ki nimajo nobene zveze z resolucijo Informbiroja. Priznam, da je tudi v tej trditvi nekaj resnice, vendar nihče ne more zanikati zgodovinskega dejstva, da je slovenstvo na Tržaškem doživelo najhujši udarec v vsej zgodovini prav v trenutku, ko so Vidali in drugi italijanski komunisti odvzeli slovenskim komunistom vodstvo partije in tedanje množične politične organizacije SIAU.*

Ne bomo tu omenjali političnega terorja in tudi fizičnih napadov, ki so jih izvajali komunistični aktivisti na svoje politične nasprotnike slovenske narodnosti. Kogar to zanima, naj prelista takratni slovenski tržaški dnevnik. S tem, kar sem navedel, hočem le dokazati, da more imeti napačna politična izbira posameznih Slovencev velike negativne posledice za narodni obstoj, ki jih ni mogoče več popraviti.

Kot zagovorniku politične enotnosti Slovencev bi mi kdo mogel ugovarjati, da je ta koncept nestvaren, neuresničljiv in zato ničten. Naj pojasnim, da si to politično enotnost zamišljam le v odnosih do večin-

* V šolskem letu 1947-48 so osnovne šole obiskovali otroci, rojeni od leta 1937 do leta 1941; v šolskem letu 1951-52 so obiskovali osnovne šole otroci, rojeni od leta 1940 do leta 1945. Prvo razdobje zajema dve vojni leti (1940 in 1941), drugo razdobje pa zajema vsa vojna leta (1940 do 1945). Zato je naravno, da je število šoloobveznih otrok, rojenih v tem razdobju, manjše, vendar je padeč, ki so ga zabeležile slovenske osnovne šole, znatno večji, kot so ga v istem šolskem letu imele italijanske osnovne šole. Vzroki so torej tudi druge narave, taki, kot jih omenjamo zgoraj.

skega naroda, iz česar nikakor ne izhaja, da morajo biti vsi zamejski Slovenci tudi svetovnonazorsko in politično uniformirani. Vsakdo sme in mora ohraniti lasten pogled na svet in si v okviru skupne politične organizacije lahko tudi prizadeva, da prevladajo njegove ideje, vendar se mora vedno in povsod zavedati, da imajo zaradi posebnega položaja, v katerem se nahaja manjšina, skupne koristi prednost pred koristmi posameznika in posamezne politične ter svetovnonazorske struje. V politiki naj torej obvelja *načelo enotnosti v raznolikosti*.

Slovenska narodna manjšina v Italiji bi seveda ne smela računati v svojem trdem boju za obstanek samo na lastne moči, temveč bi morala upati tudi na široko podporo in pomoč svojega matičnega naroda. Iz skupnega narodnega debela bi morala črpati predvsem kulturne dobrine, ne da bi hkrati zanemarjala vse ostale raznovrstne oblike sodelovanja in povezave. To vprašanje je prav gotovo kočljivo, ker je povezano tudi s problemom meddržavnih odnosov, ki utegnejo celo pogojevati sodelovanje med manjšino in matičnim narodom. Toda glede na stopnjo sedanjih odnosov med Italijo in Jugoslavijo ter glede na novo prijateljsko ozračje med obema državama mislim, da ni prav nobene ovire, da bi ta problem ne bil urejen tako, kot je naravno in kot zahtevajo splošne koristi naše manjšine. Naj tu še pripomnim, da obstajajo poleg vsega tudi jasni dokumenti mednarodnopravnega značaja, kot na primer londonski sporazum iz leta 1954, ki so sankcionirali, da je skrb matičnega naroda za narodno manjšino povsem zakonita.

Kar nas na življenje veže

Irena Žerjal Pučnik

Navzgor, proti cilju, kamor sem bila namenjena, se je vil dreved, dolg in vijugast. Hrib, po katerem se je vil, je bil gol in osvetljen od sonca. Ko sem prišla bliže in zavila vanj, me je obšel prijeten hlad in listje je pritajeno šumelo; z začudenjem sem opazila, da so drevesa same dobro ohranjene hruške. Bila je že jesen in morale bi zoreti, toda drevesa so bila prazna — ne enega sadeža nisi našel.

Presenetil me je grozljiv mir, ki se je spuščal nad pokrajino. Vajena sem bila mesta in njegovega ropota, tu pa nisi slišal nič voza niti mukanja živine. Pozneje se je od daleč spet slišal vriskajoč glas otrok, a le za hip. Tišina je bila mrtva, le hruške so šelestele. Po hrbtu me je spreletel srh. Dreved se je vil in ni ga hotelo biti konec. Veje so odkrivalo svojo jalovost in nebo je bilo negibno.

Nenadoma se je tik pred mano pokazala pot. Ob njej rdeči kažipot z eno samo puščico. Na puščici je bilo napisano ime kraja, kamor sem bila namenjena. Steza je vodila naravnost navzdol, v ravnino. Pred očmi sem imela še vedno zveržene veje drevorednih

hrušk in šelestenje mi je mamljivo šumelo v ušesih. V meni je trznil zagaten občutek in v grlo se mi je zajedel vozal.

Pred mano se je razprostrlo taborišče v soncu. Zid je bil siv in pravokoten, ob vhodu truma mož v uniformah, ob obzidju so štrleli čuvajni stolpi s reflektorji. Mrmrjoča, brneča glasba se je približevala in dresarji so vzpodbujajoče naganjali črne pse v naganjaških rokavicah. Ušel jim je robijaš in vsa jata se je pravkar pognala za njim. Toda tla so bila močvirnata in psi so vodili dreserje okrog in okrog taboriščnega zidu, nakar so se pognali v polje. Nekoliko me je streslo: morda je ušel tisti, ki sem ga nameravala obiskati, in sem zaman prehodila vso dolgo pot. Prav ob teh mislih je tudi otrok, ki sem ga pričakovala, zabrcal. Pognala sem se k vhodu. Glasba je postajala oglušujoča in zoprna.

Stražnik me je ustavil: »Kam, mamica? Danes je ponedeljek in tu ni obiskov! Lahko izgineš!«

Mislila sem ga že vprašati, kdo je pobegnil, toda stražnikov glas ni obetal prijaznega odgovora. Z muco sem odhitela nazaj. V meni se je nabiral obup, jeza, nemoč. Ko sem bila že tako daleč od taborišča, da me nihče ni mogel opaziti, sem se zrušila pod prvo drevo in jokala, nepretrgano in obupno. Otrok se je začel krčevito oglašati in to me je spravljal v še hujši obup. Po joku pa se je oglasila lakota. Pojedla sem obe klobasi, ki sem jih utegnila kupiti za obisk v mestu, in po taki utehi željno opazovala hruške, na njih pa odločno ni bilo nobenega sadeža. Vidno je bilo, da jih nekdo obere do zadnjega. Uvidela sem, da zastonj ležim v tem zapuščenem in nesmiselnem drevoredu. Bila bi kvečjemu podloga za prah, ki ga dvigujejo stražniški avtomobili, česa drugega tu ne bi mogla srečati.

Hlipaje sem odhajala po drevoredu in se odpravila daleč po cesti navzdol. Vsenaokrog ni bilo žive duše. Hodila sem že eno uro, ko sem dospela do nizkih, propadajočih hiš. Na cesti sem srečala starko. V oči so mi padle njene noge. Bila je obuta v težke, okovane čevlje, kakršne nosijo v taborišču robijaši, o tem ni bilo dvoma. Poleg tega je šepala in se opirala na palico. Bila je izsušena in zazdelo se mi je, da tudi precej slepa. Z zameglenimi očmi me je prodirno motrila in v naslednjem trenutku pokazala s šibo name: »Ničesar ne dobite danes. Tam kuhajo kosilo samo ob nedeljah!«

Potem me je pomenljivo pogledala: »No, da, nekoliko toplega mleka boste dobili tudi pri nas! Odkod prihajate?«

»Oh, od daleč in zares sem žejna!«

»Pa ste ga obiskali?«

»Kako pa veste, h komu sem šla?«

»No, tu pa ni žensk, prav nobena ne sme k njim! Le brez skrbi!«

»Saj ne zato, le da nisem mogla k njemu!«

»Obiski so samo ob nedeljah. Ob delavnikih pa delajo. Vse to polje,« pokazala mi je razorane njive od daleč, »vse njive obdelujejo sami. In koliko jih je!«

»Tisto polje z drevoredom tudi?«

»Vsak dan gredo skozi drevored, zato je prazen in jalov.«

Prišli sva do nizke, s slamo pokrite bajte. Pred njo je stal vodnjak in napajališče za živino; vodo je bilo treba zajemati z vedri.

V kuhinji smo našli mnogo starcev in stark. Starke so kuhale, starci so kadili.

Radovedno so me ogledovali. V njihovem pogledu pa ni bilo ne očitanja ne usmiljenja, zato sem postala nekoliko pogumna. Iz napol razumljivega pogovora sem doumela, da ugibajo, kdo je zbežal in kaj se je zgodilo v taborišču. Bili so zaskrbljeni, ker so se bali, da se begunec skriva kje pri njih in ga bodo iskali po njihovih domovih. Po njihovem mnenju se je skrival v gozd in ga verjetno ne bodo našli. Šel je skozi močvirje, ki se je zadnje dni omakalo, in se skrival kje v gozdu; morda se je celo preoblekel in je že zelo daleč.

Nisem motila njihovega razgovora. Bala sem se le, da je begunec oče mojega otroka, zato sem sklenila, da bom še nekaj časa ostala v okolici. Ciganskega življenja sem bila tako in tako navajena. Ljudi sem pozdravila in šla na pot. Krenila sem proti gozdu po dolgem, prašnem ovinku in ko me je že napol mrtvo sprejela njegova senca, sem zagledala samotno, kamenito hišo. Tudi pred to je stal vodnjak in vodo je iz njega zajemala v črno oblečena ženska. Na glavi je imela veliko črno ruto. Žalostno in z grenkim smehljajem me je pozdravila in kar naprej zajemala vodo. Postala sem za njeno sključeno postavo, a ona mi je obračala hrbet in me ni hotela ogovoriti. Ko je zajela poln škaf vode, se je obrnila: »A, še ste tu?«

»Rada bi kozarec vode.«

»Kar sedite na klop.«

»Pravzaprav lahko pijem kar iz zajemalke!«

Verjetno je opazila mojo žejo in mi je molče ponudila vodo. Bila sem žejna in sem jo lokala kot volk. Nato sem se sesedla na klop in zastokala. Ženska me je molče gledala.

»Morda bi bilo bolje, da bi šli v hišo!«

»Naprej moram. Moram zvedeti, kdo je pobegnil.«

Ponovno sem zastokala. Bolečina je postajala neznosna. Bilo me je strah in sram.

»Pojdite notri!«

Sunki so postajali neznosni, pekoči; komaj sem se spravila v posteljo in nič me ni več moglo prizadeti. Muke pa niso bile zaman.

Rodila se je kričeča, plavo rdeča punčka.

Starka je bila vsa iz sebe. Segreto vodo je vlila v neko lepo oblikovano posodo in tam umivala dojenčka. Rekla je tudi: »Otroci so največja sreča!«

Morala sem se nasmehnuti njenemu navdušenju.

Zaspala sem izmučena in silno srečna.

»Mamica, kje ste se naučili vse to?«

»Imela sem jih tudi jaz šest in pri treh sem bila sama.«

Deklica je zadovoljno sesala in ne vem zakaj sem se počutila popolnoma brezskrbno.

Starka se je na lepem prestrašila.

»Treba vaju bo prijaviti!«

»Ne bojte se, medve kmalu odideva!«

»Lahko bi ostali še tu!«

»Ne moreva drugače! Ničesar nimava! Nihče naju ne bo iskal. Prenezatni sva.«

»Dva dni bosta morali ostati. Konec koncev pa ljudje niso brez duše.«

»Nekateri so! Popolnoma brez duše.«

Za hip mi je postalo žal, da sem tako govorila, toplo telesce moje hčerke pa me je opomnilo, da ne smem biti žalostna. Spala je mirno in sunkovito dihala.

Zvečer sem poskušala vstati. Z grozo sem ugotovila, da se komaj držim pokonci. V glavi se mi je zavrtilo in zrušila sem se na posteljo. Takrat sem se kesala, da sem se odpravila na pot. Zameglilo se mi je: stražniki, prividni begunec, starci, črna starka in deklica ob meni.

Tedaj so se natihoma odprla vrata in starka je prinesla v sobo zibko. Tako s srčki na koncih. Morala sem se nasmehnuti.

»Končno se je vendarle posušila! Včeraj sem jo ribala in jo pustila na soncu. Verjetno je bila noč zelo vlažna, da je šele zdaj suha.«

Z ljubeznijo je položila otroka vanjo. Sedla je na posteljo.

»Vi morate še dolgo počivati. Tudi pozneje lahko ostanete tu!«

Ne vem, kako je starka izvohala, da nimam na svetu nič oprijemljivega, da sem brezdomec. Verjetno se mi je poznalo na obrazu.

»Morala bi domov. Ko bom vstala, jutri ali pojutrišnjem, vam vse poplačam in grem; oprostite mi morate za vse!«

»Še dolgo ostaneš tu, deklica. Če je tisti begunec tvoj, se bo gotovo oglasil tudi pri nas.«

Rekla mi je deklica; sem res videti tako neizkušena? Rekla je tudi, da tisti begunec pride sem. Tisti trenutek sem hotela verjeti, da begunec ni oče mojega otroka.

Nekoliko me je vznemirjala pot, ki sem jo imela pred sabo, obenem pa se mi je na tej poti nudila možnost, da srečava njenega očka. Lahko bi varno prispeli v mesto, ki naju bo v vsakem primeru sprejelo neprijazno, toda tega sva že navajeni. Vračali mu bova hladnost za hladnost, tej starki pa bova morali biti vse življenje hvaležni.

To so bolesterne, neprijetne misli. Nagnila sem se nad hčerko. V spanju se je neizmerno sladko smehljala. Vsa srečna sem si pred-

stavljala najino idilično življenje, čeprav bo nabito s skrbmi in težavami. Na najini strani je bilo življenje. Življenje je proti ničū vse; nič je proti življenju smrt. Občutila sem moč in pravico na svoji strani in ta občutek je bil odrešilen.

Zbrala sem ves pogum in se zvečer, ko je starka zaspala, učila hoje. Sprva mi je uspelo napraviti le nekaj korakov, pozneje, čez dve uri, sem že dobro hodila. Zato sem se odločila, da naslednjega dne odrinem. S tem sklepom sem legla. Naslednjega dne sem položila na starkino kredenco skoraj ves denar. Z otrokom sem se vtihotapila skozi vežna vrata.

Starka je stala ob vodnjaku. Sunkovito se je obrnila in mi očitala:

»Že zaradi otroka bi ostali!«

Čutila sem, da te besede nimajo več teže; nekaj se je moralo zgoditi.

»Če se oglasi tisti begunec, mu povejte, da sem šla domov in naj pohiti!«

Nasmehnila se je:

»Begunec je bil pred uro pri nas. Najedel se je in napil. Pa ni bil vaš! To je mlad pogumnež, lakoten in predrzen, ni bil vaš!«

Deklico sem stisnila k sebi in izbirala pot v gozd. Ves čas sem mislila na begunca. Iskala sem kakršno koli sled za njim, toda bilo ga ni od nikoder. Gozd se je poglobljal vase in postajal čedalje bolj mrk. Že mi je postalo žal, da sem krenila vanj, in bilo je jasno, da bom morala nazaj, zakaj v njem ni bilo žive duše. Morala sem se odločiti zaradi hčerke, čeprav sem slutila, da me bo begunec potreboval in bi ga morala poiskati. Toda poti nisem več zmogla.

Zato je tiste dni ostala živa hčerka, begunec pa je umrl.

Ko je zlezal skozi izkopani predor iz taborišča, je začutil kmalu za sabo pse v tropih. Bežal je skozi močvirje, psi pa so se razkropili in iskali sledi.

Bežal je čez reko. Dolgo je taval v plundri, dokler se ni odločil, da zavije v hrib. Priplazil se je do visokih skal. V dolini ga je zasledoval trop psov, neka mrcina je hotela čez reko.

Odločil se je, vzal britev in si odrezal roko do komolca. Obupano je stiskal zobe in jo zagnal med pse. Najbližji je hlastnil po njej in jo požrešno gotal. Pritekli so še drugi in se grizli ter valjali po tleh. Roka je bila že skoraj povsem blatna, toda vedno večja množica sestradancev se je tepla zanjo.

S poslednjimi močmi je strgal s sebe srajco, zadelal rano in hlastal praske. Mukoma je sedel za skalo in zaspal.

Zbudil ga je večer. Hipoma se je pognal proti strmini in kmalu je bil na vrhu. Zataval je v čuden gozd. Bil je teman in sestavljen iz dveh plasti. Tla so pokrivala široki, gosti listi šmarnic; iz njih so se dvigala skrotovičena, vijugasta črna debla in se razrasla v obok

s svojimi skrivenčenimi, na vse načine zverženimi vejami. Nad njimi se je vzbočilo nebo; visoko in neizmerno. Toda zveržene veje ga ščitijo. Kamorkoli pogleda, povsod zveržene veje, gole in mračne. Pod njimi se je razprostrlo zeleno morje, magično razlito v enakomernem valovanju v burji. Vstati hoče, zgrabi za najbližjo vejo, ki se s krohotom zruši na tla.

Nasloniti se je hotel na drugo; zrušilo se jih je še več. Vrgel se je v travo in dolgo čakal na zavijanje psa.

Pripotovala sem dolgo zatem. Otrok je spal. Sedla sem zraven njega in ga motrila. Večer je počasi legal na zemljo.

V tihi noči so se oglasili krokarji in plavali nad vejami. Ne samo na tem koncu dežele.

Skrbno sem ga opazovala. Ni trenil, bil je mrtev. Samo v roki je stiskal pismo.

»Odhajamo, mrtvi ali živi robijaš, toda tu ostanejo naše misli, da mi lahko odhajamo in se ne vrnemo več.

Ko bi vsaj slutil mojo bol, mojo odločitev, zapustiti ta kraj, na katerega naju oba veže življenje.

Odhajamo, da odhajamo in tu ostanejo naše misli.

Rada bi odšla s tabo. Z roko v roki, v tvoji trdni roki.

Oblaki imajo črne obrise in ljudje, ljudje, ko da vedo za najino čudno ljubezen.

Vidiš, zdaj grem sama, s kamnom v prsah, z zadavljenim, za vedno zadavljenim srcem. Kako bi bilo lepo ostati tu in videti tvoje mehke oči.

Ostani tu, moj up, edino, kar me na življenje veže. Ostani tu in živi lepše življenje od mojega tavanja.

Morda celo slutiš mojo bol, mojo odločitev za vse življenje.

Nosi globoko to bol, nosi jo na dnu svoje duše, na dnu za vse življenje, za vse, kar te čaka.

Ljubi, ljubi ta svet, zame, ki si mi pustil neizrekljivo...

...Kako bom odšla od tebe... Imam še dovolj moči.

Brez besed, neizrekljivo tiho, prihuljeno.

Tako odhajajo tatovi, ko najdejo biser, tako odhajajo bolniki, ko jim vtaknejo novo srce.

Tako je odšla Magdalena od Jezusa.

Tvoje ime pomeni življenje, novo, brez diha.

Ne vem, kaj bo s tabo. Ne vem, kateri Bog te bo rešil, katero dekle bo brisalo spomin name, katera roka te bo ustavila pred pogonom. Lahko bi bila moja roka.

Ne bi smeli pozabiti tiste pesmi, pesmi o upanju, pesmi, ki ostaja tiho in vse življenje živa.

Čakal si me neutrudno, čakal do bolesti.

Na stropu so stkane pajčevine tvojih besed, na stropu in nimam več moči, da bi jo dosegla.

Doseči je ni mogoče. Ljubiti lahko. Neutešeno do bolesti in nemoči.

Katera pesem poje o tem. Tu na zemlji je ne najdeš in tudi potem ne.

Drugi svet prinaša kali življenja, vero vanj. Drugi svet. Svet misli ni. Ne svet besed. Ne svet dotikov, Ne svet src. Ne svet signalov. Ni svet svetlobe. Je tvoj, tvoj svet, stvari tvojih rok in tvoje trpeče mladosti.

Tvoj prijatelj je čas. Nora je ta ljubezen.

Tvoj prijatelj je čas. Večna je ta ljubezen.

Moji dnevi ostanejo tu, v tej dolini, bleščeči v soncu in snegu. V tej dolini smrti in življenja.

Daleč gre moja pot. Hrepenenja ne more utešiti nihče razen tebe.«

Besede so bile v naglici napisane. Stisnila sem pisanje v pest jetnika.

Nad njim je za vedno tulil veter.

Počitnice

Karlo Volk

Inženir priplava na površje. Zenice se mu zeleno svetijo od temnih globin, doslednost se razblinja v mehurčkih brizgajoče svežine, a kremenčevi kristali se pod vodo še nekaj časa lesketajoče vrtinčijo pod udarci gumijastih plavuti, preden se začnejo zopet neizbežno urejevati proti dnu afriškega morja.

Afriško morje, topla maternica sluzavih, nerazsvetljenih organizmov, primitivno življenje sicilskih ribičev, tvarna in duhovna beda. Zeleno morje med temnimi vulkanskimi skalami, modro vijoličasto morje, bela pena, ki jo nemirni val poganja na kremenčev prod, oddaljena zastrtost obzorja, ki zakriva čutom grozljivost puščavskih razsežnosti Afrike.

Inženir si izgrebe v pesek vdolbino in položi vanjo svoje ude, kajti rešiti se hoče nadležnega vetra v hrbet in izpostaviti svoje limfatično ožlezje ultravijoličnim žarkom.

Molči. Pravzaprav že dolgo molči. Odnavadi se večnega spraševanja, nemira... Saj vse že ve: o morju kot takem, o ribičih in socialnih vprašanjih, o davnih razvalinah, o zgodovini in o zemljepis. Pod njegovo zavestjo se pričinja nepričakovano spajanje:

On sam, namreč, njegovo telo, noge in rebra, življenje njegovega telesa, misel njegovega življenja, načrti njegovih misli, prihodnost njegovih načrtov, uspeh njegove prihodnosti, stara leta, hišica in vrtiček, temna senca negibnosti, počitniški premor, on sam, popolnoma in neposredno, radostno moker do kože, a zdaj po koži že skoraj suh, toda pod kožo zmeraj moker od krvi. V resnici: popoln nesmisel, sesipanje kremenčevega peska skozi dlani.

Nekako v preteklosti je bilo: ali pred tremi dnevi? Leta in leta napet napor osmišljanja v načrt, uspeh, prodor na svojem področju, otipljiv uspeh za vsako ceno (pa že kaj več kot le hišica in vrtiček!).

Zdaj pa: počitnice na Siciliji ob afriškem morju, templji v ozadju, agave, kaktusi, palme v vetru. Razglednica pač. Natezanje se je izjalovilo. Vdihava in čaka na kosilo.

Glas dekleta iz njegove skupine: »Ah kako je tukaj lepo. Ali ni? To morje je skoraj nekaj edinstvenega in to sonce, ta vegetacija, templji v ozadju... poslušaj inženir, ali ne bi bilo lepo ostati tukaj za zmerom! Pustiti vse ostalo in se preleviti v takšnega temnopoltega in črnogledega ribiča ob afriškem morju?«

Osladnost! Banalna romantika! Oguljene in obrabljene besede iz tednika pod celostransko večbarvno ilustracijo, pa gola stegna na plaži! Vozijo se ti v letalih, avtobusih in podobnih škatlah, vdihavajo klimatizirani zrak, izdihavajo pa prispodobe, ki jih zanje izdelujejo po fotokemičnih kabinetih, novinarskih uradih izdelovalci javnega mnenja. Metabolizem skupinskega človeka. Izdelovalci izdelujejo javno mnenje po okusu množic, množice konsumirajo, kar zahtevajo od izdelovalcev. Zaključen krog. Šoferji pritiskajo na gumbе, vrata avtobusov se krčijo, množice začenjajo izstopati. Šoferji bodo pritiskali na gumbе. Množice bodo začele izstopati. Mehanski vzgibi ponavljanja, nikoli nedokončanega začenjanja.

Kje so žlahtne in pristne barve starih mojstrov: terra di Siena, okra, Tizianovo rdeče, ipd.

Ah kaj! Še vedno na robu. Tudi tukaj le žvenketanje z besedami. Kje je resnica?

Kadarkoli pomisliš se ti je treba prikopati iz obrabljenih izrazov, že tisočkrat premetih stavkov, dnevnih informacij. Kje je rešitev iz svoje kože? Kateri napor bo uspešen? Nazadnje pa je le najboljše molčati, vdihavati in čakati, čakati... na kosilo... morda pa ne bo.

Novo vprašanje dekleta sredi žuborečega ritma valov: Hu, stari Grki, njih templji pa bogovi... dekle, z velikimi očmi in trepalnicami, ki se hoče prikupiti: »Veš kaj, inženirček, nečesa pa kljub vsemu ne razumem: zakaj so se pravzaprav stari Grki pa sta Rimljani pa sploh vsi stari tako pehali, da bi postavili tako velike templje. Res prevelike templje. Pa kar tako, brez strojev, z golimi

rokami, kamen na kamen - ogromne zidove, kamen na kamen - zobata kolesa za stebre, steber pri stebru na obširne ploščadi stopnišč. In to bogovom, ki jih nikoli ni bilo. Ali ni ironija usode pehati se za prazen nič?! Zraven pa prebivati v takšnih nemogočih stanovanjih po dvakrat dva metra (tloris se je namreč ohranil). Niti za našo ropotarnico. Ali ni vse to nesmiselno? Daj, razloži mi to, ti, ki vse veš.»

Ah ne! Tega pa si nisem zaslužil. Mojbog! Ali ne vidiš, da počivam, da se sončim, veke imam zabite s kolom, usta zapečateni, ušesa polna peska. Ne mislim ti odgovarjati na takale vprašanja. Za kaj drugega bi se morda potrudil, a za kaj takega se pa res ne izplača izgublјati sape. Prosim: moja domneva je v celoti potrjena. To sedaj namreč ni več vprašanje iz škatle. Tukaj se skupinski človek razgali: templji pa ropotarnica. Utilitarni vidik resničnosti. Kje je Goethe s svojim »Kennst Du das Land wo die Zitronen...«? Nerazsvetljeni organizmi se ne plazijo le po pesku na dnu afriškega morja, obilica jih tudi zaprtih v jeklenih škatlah kroži po turističnih poteh.

Tudi tukaj vse jasno. Prosim vendar: zakaj naj bi bili gradili tempelje bogovom, če pa bogov ni? Zato vendar, ker so menili, da bogovi so. Logika, ne? Trdno so v to verjeli!

Premolk. Ždenje je neke vrste ravnovesje. A sedaj ravnovesja ni več. Zolčno migotanje pred zavestjo. Ženske nimajo možganov, sama intuicija jih je. Namreč tako: že prav, verjeli so v bogove, to vsakdo ve, to vendar ni odgovor, a zakaj so mislili, da so, če jih pa ni, to je tisto. Postavimo zopet po logiki: gore tam sredi morja tudi nikjer ni, pa mi še v glavo ne pade, da bi si umišljjal, da je. Saj nisem nor. Kratko malo: ne verjamem vanjo. Zakaj bi verjel? Kakšno korist bi imel od tega? Kaj vse bi si človek lahko umišljjal, če bi se podal na polje domišljije. Zakaj prav bogove?

Inženirjevo drobovje se krči, živci napeto, napeto zazvenijo, tukaj in sedaj je čutiti nekaj. Spomin se med belimi razvalinami opoteka, tempelj je postavljen na vzpetino, supine cepetajo po prahu, ki je bil ulica pred dva tisoč leti, vodič, zaupno blebeta v pokvečenem esperantu (kolonen za stebre, ha, ha!), dolgčas v umorni vročini. Spomin omahne, potikanje po razvalinah se je izjalovilo, nikakega sadu ni obrodilo, obsojeni smo na jalovost, jalovost, ost. Odmev se polega.

Ni se še prav polegel, ko pričinja iz te bridke osti neslišno rasti nova prisotnost. Nenadoma prek obširnega morja zadiši po prečudni roži domišljije. (Ko sem bil prav majhen je v mojem vrtu vedno cvetela prečudna roža domišljije. Vrt je bil namreč kar cela dežela, a za plotom se je raztezala neskončna Afrika. V leskovem grmu nedaleč od plota so prežale divje zveri, levi in tigri, v mlaki, malo dalje, pa so v poletnih večerih skozi soparico regljale žabe-krokodili in žabe-vodni konji. Le afriško morje se je sedaj vrinilo med tisti plot in Afriko).

Ob inženirju sloni na pesku stopalo, z jermenjem prevezano, od kolen navzgor plapola v morniku bela tunika uglednega meščana iz Selinusa. Oči mu zavzemajo obzorje, kakor, da bi hotele iz morske

meglince iztisniti jadro prihajajoče ladje obložene z blagom in sužnji. V ponosu meščanovega nastopa je začutiti nekaj. (Ah saj res, tam je vse nekakšna ceremonija, kajti življenje skupnosti se ob še tako nepomembnem opravilu zbira pred stopniščem templja v postopno hierarhijo skrivnosti!)

Ob določenem času dneva željna drhal pljusne na ulico iz svojih skromnih bivališč in se v mogočnem toku slovesno zajezi pred stopničasto ploščad templja. Izza somračnega gozda čokatih stebrov se pojavi bela duhovščina in se z zvenečim šepetom zaigra v svetem besedilu. Polagoma sestopa z visoke stopnice. Poševni prameni predzadnjega sonca poplesavajo v kodrih svetega dima. Pred resno sproščenim licem duhovnikov se meščani izmenoma podajajo med štirioglate žrtvene skale ter darujejo svetim zaščitnikom mesta po štiri živali hkrati: proti jutru, proti poldnevu, proti večeru in proti noči. V obliki križa. Kri zaklanih bitij se počasi izteka po posebni vdolbini, dokler se ne strdi. Kmalu ves zrak razburjeno zveni od krvi, kadila in pobožnih napevov, ki se trgajo od željnih src.

Monotono začne prvi duhoven na levi, množica ganjeno odmeva, ostali duhovni pa drug za drugim poprimejo sveto prošnjo, da bi jo v izpopolnjeni obliki izročili bogovom: »Bogovi, naklonite blagor in srečo Selinusu!«

»Da bi jadra mnogih tovornih ladij smejoča zaplula v naše pristanišče!«

»Da bi k letu ravnica pod mestom bogato zorela od žitnega bronca.«

»Dajte nam dežja za prst razpokanih ustnic, vetra na pomlad, pripeke za trto zorečo.«

»Bogovi! Udarite naše nasprotnike!«

»Naj se jim meči in kopja razpolovijo v rokah, pod našim obzidjem!«

»Vetrove naščujte na ladje, prežeče sredi morja, na plen čakajoče!«

»Bogovi! Varujte Selinus naključnega ognja, nevihte, potresa in kuge!«

Slednjič se množica v veselem pomenku in s srcem polnim neuničljivih darov, vrača v svoj vsakdan. Apolonov voz izgoreva na veliki večerni grmadi.

A duhovni se s sklonjenimi glavami in razbitimi srci opotečejo med razkropljene stebre v svoje samotno domovanje. (Tak bodi običaj! Množica je neučakana in zato naj se kot prva razbremeni svojega vsakodnevnega gorja in razide v veselem pomenku. Pred templjem naj si ga naloži na rame svečeništvo, ki mora opravljati zase in za narod službo groze in očiščevanja. Slednjič ga prevzemaj nase veliki duhoven, svečenik svečnikov, ki edini lahko vstopa v najsvetejše in posreduje krivdo Njim, neizrekljivim, ki so posvetili prvi mestni kamen in bodo stali ob zadnjem).

Od človeka do človeka se breme skupnosti zbira in čisti, združuje v veliki naboj bolečine, ki zahteva obilo prelite krvi. Le tedaj

se neizrekljivi usmiljeno ozrejo na svoje mesto in mu razvežejo krivdo. Kajti Njim je podvržen vsak pes, ki se je v bolečinah skotil v mejah obzidja.

Ljudstvo žrtvuje pred svečeništvom, svečeništvo pred svečenikom, svečenik pred neizrekljivim. Hierarhija vere, hierarhija življenja, hierarhija upanja. Prebivalci Selinusa namreč verujemo, da nihajev naključja le ni moč zaustaviti in da njegovi udarci dan za dnev odkrhnejo kamen z največjega obrambnega zidu in tako leto za letom bliže obzorju priganjajo jadra usode. Le po sveti in neizrekljivi milosti nam je dano, da ga premoščamo v trenutkih dneva, ko se skupnost silovito zgnete pred ozke špranje stebrov, pred samo najsvetejše, nabito s silo enotnega bivanja.

Tako meščan Selinusa!

Bogovi, ki jih nikoli ni bilo!

Počitnice kakor sanje. Kje so vsa leta napornega ubadanja, iskanja uspeha pred ljudmi?

Vse skupaj so le sanje. Seveda: ultravijolični žarki, ožlezje, ki zopet poganja po udih tok hormonov, nov metabolizem, vitamini, kemizem telesa, ipd. Kri preganja betežnost, toplina mladosti se kakor spomin dviga iz sivine.

A vendar, bogovi so bili nekaj precej otipljivejšega od praznih duhov! Recimo, to igro na stopnišču templja nam družbena ali zgodovinska znanost prav primerno razlaga. Vse je jasno! Kakšen smisel bi imelo recimo življenje selinuškega sužnja, če bi mu oblastnik po enkrat na dan ne nudil vsaj onstranstva? Tostranstva mu namreč že ni mogel nuditi. Ni res, da bi templje gradili brez strojev. Saj jih niso gradili svečeniki sami. Sužnji so bili tisti stroji! Danes stroje hranimo z gorivom — sužnju pa so rekli neizrekljivo pa mu stisnili v roko košček kruha. Kaj si je hotel revež?! Stanovanje po dvakrat dva metra so na večer, ko se je približeval prozorni obup, hranila vroče prošnje in najtrdnjše upanje v onstranstvo. Brez tega upanja bi namreč sužnji pri priči pograbili nož in zahrbtno naskočili svoje gospode, da se jim maščujejo za ukradeno svobodo!

Danes sužnjevi ni več — z njimi izginjajo tudi stare predstave. Danes se vsakdo rešuje sam! (Delo in uspeh sta molitvi našega časa.)

Zagon ponehava, trzanje živčevja, pomikanje v praznino...

Ničesar ni več razen krčenja drobovja na pesku in odpadkov med gobastimi črnimi skalami. Komu se sploh danes še ljubi, da bi se reševal. In kam? Življenje, takole, zaradi ultravijoličnih žarkov.

Resničnost nikoli ne izstopi več iz avtobusa, iz jeklene škatle, v katero se je zabubila. Resničnost vdihava klimatizirani zrak. Tišina vlada na mladih obrazih s starimi očmi. Temperatura bodi naravnana točno na dvajset stopinj ob vseh urah dneva, ob vsakem letnem času, po vseh celinah, po vseh zemljepisnih širinah in dolžinah, dvanajst tisoč metrov visoko nad oblaki pa dvanajst tisoč metrov globoko pod morjem. Sicer je nekaterim ljudem premraz, drugim pretoplo. O vsem ni moč ustreči, prosim. Dvajset stopinj, to je srednja vrednost, znanstveno preračunana, s poizkusom potrjena, za po-

vprečje. Kdor pa boleha za prehladom, ta danes lahko upa; kajti baje (citiram po časopisu) bodo znanstveniki prav kmalu dognali stoodstotno zdravilo za prehlad. Tableta, in človeštvo bo še za korak bliže popolni sreči in zadovoljstvu! Sreča je delo, uspeh!

Inženirjeve roke se zagrebejo v vlažni pesek, hitro ga zberejo v kupe in ga pričnejo izzemati. Kmalu začno sredi plaže rasti stolpi obširne peščene trdnjave. Inženirjevi gibi postajajo od trenutka do trenutka gibčnejši, natančnejši, učinkovitejši. Na veliki površini rastejo obzidja, stolpi, strelne line in se poglobljajo jarki. Inženirjevi gibi so vse skladnejši, doslednejši, uspešnejši, kajti grad bi rad dokončal, preden ga pokličejo na kosilo. Inženirjev hrbet se ves usloči k tlom, kakor če bi potiskal glavo v pesek, mišice na hrbtu trzajo pod kožo, roke zbirajo, stiskajo, pritiskajo, utrjujejo, postavljajo, nastavljajo, načrtujejo, rišejo, grabijo, grabijo. Pesek se v opoldanski pripeki hitro suši, drobcena presušena zrnca začnejo pomalem curljati z okopov. Naraščajoči slapovi peska polnijo jarke okoli gradu. Sesipajo se na vse žive in na vse mrtve! Inženir bi rad prehitel sesipajočo se snov in vsaj za trenutek gledal popolni grad pred seboj. Potem pa naj ga le hudič vzame!

Pred inženirjem stoji v razkoračeni drži dekle z zafrkljivimi nosnicami.

»Pridite no pogledat, kaj dela naš inženir. Peščen grad postavlja naš molčeči inženirček! To vam je umetnik, arhitekt bi bil postal, ne pa navaden inženir!«

Inženir hitro odskoči, rame obrne svojemu gradu, zareži se, da bi svoje delo na hitro zatajil. Zalotili so ga pri tem opravilu! Otročarija! Domišljija onemi kakor zadet ptič, inženir pa ponikne v svojo skupino. Poskus se je izjalovil. S karajočim pogledom se skupina ureja za kosilo, in odkoraka ob nenehnem žuborenju valov. Vendar meščan iz Selinusa milostno še enkrat pristopi in reče:

»Kar nas je Selinuščanov, živimo in umrjemo za svoje mesto, živimo in umrjemo za Nje, ki so usoda mesta skozi stoletja. Selinuščani nosimo različna imena, naši rodovi so različnih porekel, opravljamo različna dela in celo naše usode so vobče različne. Nekatere izmed naših mož ob zadnji uri pokrije hladni val morja, druge pa oblije topla srčna kri na bojišču. Vendar se nesmrtni duše naših junakov vsako noč zopet vračajo na obzidje rodnega kraja, da bi tam čule nad spanjem mesta, da bi živi in mrtvi Selinus skupaj živela, ne umrla.

Selinuščani postajamo eno enkrat, ko Jim družno prinašamo žive darove pred belo vrsto očitvidcev in pričevavcev, svetcev in prerokov. Tedaj polni srca mili napev, usta se razvezujejo po vsakodnevni trmi, veke razpirajo po slepoti, ušesa zaslišijo po trdosrčnosti. Privzdignjeni in čuječi tedaj zremo Apolonov voz v rožnatem siju večera.«

O Selinus davni in blagoslovljeni!

Med ruševinami raste beli Selinus!

Otok smrti

Stanko Janežič

Prebudil se je in se ozrl okoli sebe.

Iz daljne polkrožne modrine nad njim je ciljala velika luč naravnost v njegove oči in se razlivala preko lic in oprsja do konca raztegnjenih udov.

Komaj zdaj je začutil trdino ležišča. Pod njim in vse okrog njega se je raztegovalo krožnasto kamenje, ki je više prehajalo v prave skale, na spodnji strani pa se izgubljal v pesek in neskončno širino vodovja.

Dvignil se je, se pognal proti vodi in v njej zaprhutal sproščeno in zmagujoče.

»Ali sem naplavina, ali sem se danes rodil?« mu je šlo vprašujoče skozi misli, ko se je vzpel in povračal na kopno. Ničesar se ni mogel spomniti.

Usmeril se je proti gozdu, ki ga je zazrl na skalni planjavi.

Splezal je na najvišje drevo in se razgledal. Njegov otok je bil kakor plavajoča kepa sredi valujoče neskončnosti.

Prodiral je dalje v notranjost in med travo in na vejah našel sadeže. Ponesel jih je k ustom in bilo mu je, ko da je odkril prvo skrivnost bivanja.

Nad sabo je zaznal ptico. Mimo njega je pridrobila žival. Ustavila se je in ga opazovala. Pristopil je, jo pobožal in ji ponudil sad. Vzela je in mu dobrikajoče obliznila dlan.

»Nisem povsem sam,« si je na tiho dejal in bil zadovoljen.

V somračju zahajajočega dne si je pripravil ležišče in med strmenjem v čudežno zaveso nešteti nebeških luci zaspal.

★

Z jutranjim soncem je nadaljeval svojo pot.

Ko je doprečkal otok in se spuščal po skalni strmini v vodo, je sklenil, da bo svoje domovališče obkrožil, četudi pot ne bo lahka.

Dokler so skale strmo padale v morje, je plaval, potem je znova pešačil.

Hipoma je obstal.

Ležala je v pesku, bela in nepremična.

Počasi in tiho se je približal in videl, kako se ji grudi enakomerno dvigajo in ji vnovič upadajo.

Bila je živa. Bila je človek. Bila je ženska.

Padel je k njej in jo poljubil.

Odprla je oči. V njih je bilo sonce in sinjina in zvezde in morje in vse, kar je lepega.

»Ljuba!«

»Dragi!«

Vrgla se mu je v objem.

Tisti dan je spoznal skrivnostno lepoto življenja.

Hodila sta drug ob drugem in se pogovarjala.

Ves otok sta že prebrodila.

Okusila sta sadeže vseh vrst.

Ničesar jima ni manjkalo.

Toda včasih se je nekaj prebudilo v njima, nekaj daljnega, težkega in grozljivega.

V začetku sta skrivala drug pred drugim, potem nista več zmogla.

»Sanjalo se mi je,« je šepetala, »da sem bila majhna. In krog mene so bili veliki ljudje. Bilo jih je mnogo in bili so dobri in slabi. Največ je bilo slabih. Imeli smo hišo in vrt. Igrala sem se. Hipoma se je zemlja stresla in bilo mi je, ko da me je pogoltnil prepad. Potem si prišel ti.«

Za njo je govoril on.

»Imel sem prijatelje. Radi so pili in objemali deklice. Kopali smo se. Ob morju, nedaleč od mesta. Vzkričali so in zalila nas je povodenj. Ko me je sonce prebudilo, sem bil sam. Dokler nisem našel tebe.«

»Od kod sva?« je tiho vprašala.

»Čemu sva ostala?« ji je odvrnil.

Dnevi so postajali pusti.

Sonce je izgubilo sijaj. Nizki oblaki so prepregli obzorja. Zavel je zoprni veter, buril morje in mrzko prodiral skozi kožo v drobnoje in do kosti.

Bila sta prižeta drug k drugemu in sta ostajala hladna.

Spoznala sta svojo nemoč. Za vedno bosta sama, poslednja človeka na zemlji.

Ležala sta družno na peščenem obrežju.

Vse okrog je kraljevala vznemirjajoče tuja tišina.

Skoz meglo je prodrlo sonce in nežno obsijalo dvoje drobnih nagih teles.

Nad njima je prhutnila ptica edinka, povabila krila in mrtvo obležala na pesku.

Zadnja otoška žival jima je pohlevno lizala ude, dokler se ni onemoglo zvalila po tleh.

»Moj Bog,« je zavzdihnila ona. Spomnila se je, da je nekoč znala moliti.

»Moj Bog,« je ponovil on in brezmočno zahropel.

»To je najin konec,« je dahnila.

»To je konec človeštva,« je komaj slišno pristavil.

»Spoznala bova zadnjo skrivnost: skrivnost smrti.«

»Skrivnost smrti,« je ponovila za njim.

»Ljuba!«

»Dragi!«

S poslednjimi močmi se je drgetajoče telo priželo k telesu in otrpnilo v mrzlem objemu.

Prva plima se je poigrala s truploma in ju odplavala v morske globine.

Ko sonce ni imelo več komu svetiti, je ugasnilo za vedno.

Iz ničastega pepela sta se v neznanski dalji začela porajati novo nebo in nova zemlja.

Čakam na klic

Stanko Janežič

Med zemljo in nebo
razpet
čakam
na klic.

Tisti usodni
hip
se bodo zamajali
tečaji vesolja

in moja bit
bo prešla
v sijanje
novih dimenzij
brez bednih meja
prostorja
in časov.

Morda
bom zvezda,
ki kroži
nenehno
in oznanjuje
svobodo
romarskih cest.

Morda
bom sonce
rumenih,
rdečih,
zelenih,
vsebarvnih
svetov.

Morda
bom vihar
vasovalec.

Morda
bom drevo
brez debla
in listov
in brez korenin.

Morda
bom roža,
sinji
bo cvet
in vonjiv —

Oh,
vse bom
in nič,
nič
in vse,

Pokonec
in Predzačetek

Želja
in Strah,

Upanje
in Pogum,

Dejanje
in večna
Ljubezen.

Sedanji čas

Primož Možina

Sedaj je ljubezen odšla
in nesla s seboj blazino
in spanje je otrdelo;
sedaj je ljubezen odšla,
kaj pa sedaj, ko je ni?
Ali bi streljal z lokom
bolehne ptice, sedaj
ko je ljubezen odšla?
Turobno se razgledujem
in berem oglase.
Kadim cigaro in pijem gin,
a ljubezen?
Ona je odšla!

Življenje

Primož Možina

To je posoda dežja,
ki se zbira že skozi milijone let...
in v tem dežju
je kaplja krvi,
ki se raztaplja že skozi milijone let...
in v tej kaplji
je časov vrt,
ki cvete že skozi milijone let...
in v tem vrtu
je kitara sveta,
ki drgeta že skozi milijone let...
in na to kitaro
igra lev že skozi milijone let...
in tam je (saj ni?)
še ena posoda dežja,
ki se zbira že skozi milijone let

Paradiž

burka

Marjan Rožanc

Č E T R T I P R I Z O R

(Ženka, Vlomitec, Ljubček, Policaj)

POLICAJ: Dober dan želim! Nekoga sem prijel že spotoma, tako rekoč mimogrede. Mudilo se mu je iz hiše, tako salamensko se mu je mudilo, da sem ga kratko malo moral zgrabiti. Saj če se izkaže, da je nedolžen, ga še zmerom lahko izpustim, za vsak primer pa ga le imam. (Ljubčku) Tule za vrata in z obrazom proti zidu! (Ženki in Vlomitecu) Kaj bo dobrega?

ŽENKA: Zdaj pa še tegale z naočniki! Primite ga in zakujte! Dobro ga zakujte, da bo enkrat mir pred njim.

POLICAJ: Takoj bomo vse uredili! Reči moram, da takle nenaden telefonski poziv človeka kar malo poživi, povzdigne. O prejšnji malodušnosti v hipu ni več niti sledu. Hudič je namreč s tem našim poslom, gospa, vse večji hudič. Včasih je še nekako bilo, zdaj pa že dolgo ne več. Ljudstvo majhnih, nepomembnih tatičev smo in ne premaknemo se nikamor: same ljube drobnarije se vrstijo, kaj velikega pa sploh ne pride več na vrsto. Nobenega pravega podzemlja nimamo! Povrh vsega pa nam ljubi kruhek spodjeda še ta prekleta mehanizacija. Vse je že urejeno na zvonec in še na veliko zahtevnejše aparate. Preden je potreben živ človek, človek iz mesa in krvi, kakršen zdajle stojim pred vami, so še ti nepomembni tatiči trikrat pod ključem. In kot rečeno: ko takole živ človek dremlje v stražnici in že nima več dosti upanja, ga telefonski klic kar malo poživi. Neko posebno veselje mu napravi, bi rekel, če služenju kruha v potu lastnega obraza sploh lahko tako pravimo. Kaj je torej dobrega? Mrliča zaenkrat ne vidim nobenega, morilca pa tudi ne. Spet vsi celi in zdravi?

ŽENKA: Rajši pazite, da vas tale tolovaj ne bo ustrelil. Pištolo ima. Ne samo pištolo, tudi vse ostale sposobnosti ima, ki so potrebne za ubijanje. Ne filozofirajte zdaj še vi.

VLOMILEC: Kdo pa je ona?! Sploh veste, gospod miličnik, s kako nizkotno žensko imate opraviti! To je čisto navadna candra. Ljubčka ima za moževim hrbtom, tegale tule, pogledjte, s katerim se vlačí dneve in noči. In to po vsem tem, ko smo se že dokončno zmenili, da se to ženski ne spodobi in da vlačugarstva sploh ne bo več! Ne glejte je v obraz. Sploh je ne glejte! V tla, kar v tla, kakor delam tudi jaz. Zapeljati vas utegne. Po obrazu ji tega nihče ne bi prisodil, seveda ne, ampak prav zaradi tega je

še toliko manj vredna. Vlačuga z obrazom, ki obljublja vse kaj drugega!

ZENKA: Ga slišite! In to dela že ves čas! Ni mu dovolj, da mi je s pištolo v rokah iztrgal denar, tristo tisočakov, ampak se je spravil nadme še s poniževanjem. Ampak dajte, gospod policaj, ne nasedajte mu zdaj še vi! Saj je vendar vse kot na dlani! Tujega denarja se je polastil s silo! Tule je celo priča.

POLICAJ: Zlikovca je treba najprej pretipati, gospa! Najprej takole zdaleč. Se posebno takole prebrisanega, ki je človeka sposoben s čim presenetiti. Le naj klepeče, pustite ga, le naj! Ne bo dolgo, ko bom imel njegov sprijen značaj v malem prstu. In bolj kot se bo izdal, zanesljiveje ga bom zgrabil.

VLOMILEC: Tale domek rajši pogledjte, gospod miličnik! Pogledjte to krasoto in povejte, ali je to tisto, o čemer smo sanjali in za kar se pehamo že leta in leta? To posteljo na primer! Dajte, pogledjte! Je to tisti paradiz, v katerem lahko človek ljubi človeka brez zadržka in mu ne pride niti na misel, da bi mu bil volk? Je to tisto? Tale telefon in sploh vse te priprave, na katere le pritiskaš in se kar samo od sebe prižiga in ugaša, tale hladilnik in tale grelec? Povsod tam je toplo, kjer je treba, in drugje je spet mrzlo. Vsa zahrbtna priroda je tu končno obvladana in v ponižni službi človeka. Je to tisto, vas vprašam še enkrat, kar smo si želeli in kar smo leta in leta pričakovali? Seveda je? In kaj je ta ženska naredila iz tega? Ta paradiz, ki ga ni niti sama napravila, ampak je tudi delo naših sanj in naših rok, vaših in mojih, ta paradiz, ki je zaenkrat še majhen, zato pa ima v malem že vse, o čemer mnogi še zmerom samo sanjajo — ta paradiz je omadeževala, onečastila. Pljunila je na prizadevanje celega ljudskega rodu!

ZENKA: Kristus, ste policaj ali niste?! Do kdaj ga boste še poslušali?! Ukrenite že nekaj! Preiščite ga vsaj! (Vlomilcu) Hej, ti, z mojim denarjem na dan!

VLOMILEC: Ne samo okraști — izšibati, izgnati bi jo bilo treba! Saj menda ne mislite, gospod miličnik, da bomo zdaj kar odnehali! Dajte, spomnite se, spomnite se vseh tistih mož v častitljivih bradah, ki nas gledajo s sten v vsakem uradu in najbrž tudi vam visijo nad glavo, naših pravih očetov! In ne samo tistih, tudi onih iz šolskih knjig, ki so nam govorili o človeku!...

POLICAJ: Ostanite lepo pri stvari! Ne mešajte zraven šole!

ZENKA: Čenče, čenče! Čujte, vi, policaj, kako sploh morete poslušati tega zmedenega šmiranta. Nastopite že vendar! Izprsite se, kor se uniformiranemu človeku spodobi! Vsaj malo zaupanja mi vrnite! Resno se že sprašujem, ali ima ženska sploh še kakšne pravice, če lahko celo takile megleni ničeti hodijo po njej, kolikor jih je volja. So sploh še kakšni zakoni?! Je kaka zakonitost ali je kar vse v rokah takihle zmenetov, ki so jih mamice prežgodaj odstavile od prsi?

POLICAJ: V službi sem. Poslušam. Storil bom, kar je prav. Nazadnje bom storil natančno tisto, kar je v takemle primeru storiti Zanesite se name!

VLOMILEC: Je to ta človek, o katerem so nam pripovedovali, ta candra? Ne, prav gotovo ne, ta šele pride, tega bomo šele naredili, ampak ne takole, ne takole malodušno, gospod miličnik! Zastaviti je treba korenito in pogumno! Najprej seveda zlepa, ampak če lepa beseda nič ne zaleže, potem zgrda! Predvsem odnehati ne smemo, predvsem to ne! Takle majhen spodrsrljaj nas še ne sme vreči iz tira, takale hinavska izprijenka! Porazi nas lahko le učijo!

ZENKA: Kaj pa moj denar? In strah, ki mi ga je prizadejal! In sploh to nasilje nad zdravim in normalnim človekom! Je to dovoljeno? Dajte, policaj, nastopite že! Rzsodite! Zdaj pa že menda lahko!

POLICAJ (Vlomilcu): Ste končali?

VLOMILEC: Končal pa ne! Nikoli!

ZENKA (Policaju): Tako, tako! Odločno!

POLICAJ: Zdaj sem jaz na vrsti. To je vsekakor težak prestop, to je roparska tatvina in to je protizakonito — nobenega dvoma! Rekel bi, da je to končno spet nekaj velikega, gospa, končno spet nekaj velikega, zločinec med tatiči, tako rekoč. Vi ste njegova nedolžna žrtev, ampak po drugi plati, po drugi plati. Za tega človeka le ni mogoče reči, da misli kaj slabega. Prej bi rekel, da so njegove misli prav žlahtne in poštene. Tudi poslušati ga je prijetno. Zelo človeški je, kakor temu pravimo. Jaz bi le rajši vprašal.

ZENKA: Saj je vendar vse jasno! Mojih tristo tisoč ima v žepu! Poglejte, v temle, semle si jih je vtaknil! Res mislite, da je takole izsiljevanje kar zakonito in dovoljeno! Da si lahko zdaj kar vsakdo izmisli nekakšen idol in v njegovem imenu hodi po ljudeh, krađe in ubija!

POLICAJ: To ne, gospa, a saj ste ga sami slišali! Prijetno in pošteno. To, kar je storil in kar najbrž počenja kar stalno, res ni najlepše, ampak njegove misli in nameni...! In tudi obraz! Nekam znan in domač. Jaz bi le rajši vprašal.

ZENKA: Kaj boste spraševali in koga?! Koga, vas vprašam! Tu je vendar vse kot na dlani! Jasno do pičice!

POLICAJ: Ne kričite, gospa! Glej no, babnico zadržo, kako se je razpištola! Mir! Takoj mir! Kdo je nesrečnejši od mene! Kdo pa si bolj želi, da bi lahko opravil kar na kratko, če ne prav policaj! In povrh vsega še takle, kakršnega me vidite, fant od fare, krepak in neustrašen, ki je navajen zavihati rokave in udariti kar naravnost. Tudi meni se zdi vse to trapasto in odveč, meni še najbolj, a znam potrpeti. Biti policaj že dolgo ni več enostavno, draga moja! Primeš zlikovca, pri delu samem ga zasačiš, ko bi ga lahko kar pobil ali vsaj vklenil, ampak ne — najprej se je treba vpra-

šati, kakšen je kot človek. To je težko razumljivo in nepotrebno, vem, ampak tako je, gospa. In tako bo, dokler ne bomo bobu rekli bob! Jaz sam sem pri tem še najbolj nesrečen. Poglejte te mišice, moram pa spraševati.

ŽENKA: O, ne, nikamor ne boste šli! Pravico hočem!

POLICAJ: Saj pridem nazaj, gospa! Mirujte! Potrpite še vi malo! Eden od vaju je prav gotovo kriv. Enega bom nazadnje prav gotovo odpeljal in bo kaznovan po vseh predpisih, zanesite se name, ampak najprej moram vprašati. Vedeti moram koga. Potrpite! Nazaj pridem! (Ljubčku) Ti pa z mano!

LJUBČEK: Zakaj pa jaz?

POLICAJ: Z mano, sem rekel!

LJUBČEK: Kaj sem pa jaz storil, zaboga?!

POLICAJ: Saj ravno zato pa, potuha ti taka! Ta dva poglej! Gospa je varala moža in se tako rekoč ciparila, gospod pa se nad tem zgraža. Ne dovoli, da bi se počenjalo kaj takega! Ali pa narobe: gospod ji je iztrgal tristo tisočakov in jo za nameček še malo ozmerjal, gospa pa brani svojo čast in ženske pravice. Z zakoni ni zadovoljna. Kaj pa ti? Ti samo gledaš. Takole od daleč, s praga, ne znotraj ne zunaj. Molčiš, z vsem se strinjaš, ne poštenjak ne baraba, po tihem pa si najbrž le misliš svoje. Z mano! Takile so še najbolj sumljivi.

ŽENKA: Tako, tako! Najprej njega, potem pa še tegale!

VLOMILEC: Najprej njega, potem pa še njo! Le dajte, zgrabite ga, gospod miličnik! Nič naj se vam ne upira!

LJUBČEK (Policaju): Čakajte, čakajte! Saj nisem tako nedolžen, kot mislite! O, še zdaleč ne! Jaz sem zapeljal to gospo in priklical nadnjo tega idiota, jaz, čeprav si dozdaj nisem lastil nobenih posebnih zaslug. Zavedam se, da bi lahko vse to storil tudi kdo drug. Imam pa idejo, kako bi se vse te stvari in vsi ti nesporazumi kar pri priči uredili, da, prav revolucionarna iskra je v meni, ki je živ krst ne more več pogasiti. Ne samo idejo in iskro, tudi voljo imam, da bom vse to speljal do konca, neusmiljeno in ne oziraje se na nikogar. Še mrtvi bodo, gospod policaj, vam rečem, ali pa tudi ne. Morebiti. Težko kar zdajle prebijem, ko sem tako razburjen. Potoval prav gotovo ne bom nikamor, da, na Indijo Koromandijo sem pozabil, izbil sem si jo iz glave, ni pa seveda rečeno, da vseeno ne bom kam krenil. Na vsak način bom vse požrl. Niti predstavljati si ne morete, gospod policaj, kako sem požrešen in kakšen parazit še lahko postanem. Požrem kratko malo vse, kar vidim. Z embalažo vred. S kredenco! Do zdaj sem bil še rodoviten tip in sem stalno nekaj rojeval, zdaj je pa tega konec. Že nekaj časa žrem z nekakšno posebno ihto in strahom, potem si lahko mislite, kakšno je to videti. Prebavila morskega psa imam. Požiram kar vse po vrsti in kar celo, kratko in malo se ne dam. bašem se z obema rokama in goltam do

onemoglosti. Morje bom popil. Prav lahko se zgodi, da bom lepega dne vse požrl, prelel v ogromno klobaso in jo odložil v kakem javnem stranišču, da bo usmrajena voda udarila iz kanalov po vsem mestu. Potop bom naredil. Res, res, gospod policaj, to bom storil. Ali pa tudi ne. Seveda. Morebiti se bom rajši zapisal med požiralce ognja in mečev in bom končal v cirkusu. Najbolj zanesljivo je, da bom napisal pesem, ob kateri bodo vse dozdajšnje le evnuško jecljanje. Ne eno samo pesem, celo knjigo jih bom spesnil, ki bo najpomembnejše in zadnje dejanje na zemlji. Vse ostalo se bo še isti hip spremenilo v nič. To bom storil, gospod policaj! Ne kakšne velike revolucije, po kateri zavlada vsesplošna sedmina — knjigo bom napisal, ki bo izpolnila vse obljube. Dekleta bodo spala z njo, duhovniki jo bodo brali s prižnic, nikomur pa ne bo več potrebna telesna hrana: vsi se bodo hranili iz moje knjige in vsak bo živel v vsakem. Natančno to bom storil, kar si ta klavrni ljudski rod želi, Večnega življenja, ki bi nama dal kak globlji smisel, gospod policaj, pa najbrž tudi s to knjigo ne bom dosegel. Ali pa tudi. Kaj veste?

POLICAJ: Si končal?

LJUBČEK: Sem in nisem.

POLICAJ: Ima smisel, te vprašam, ima smisel?! No, poglej, le poglej, čisto si moker, upehal si se kot furmanski konj, ko bi bil lahko že nazaj. Daj, bodi pameten, stopi z mano, saj s tem še ni nič rečeno. Videla bova še. (Ženki in vlomilcu) Vidva pa počakajta! Nazaj pridem! Nazaj pridem!

ŽENKA (Vlomilcu): Nazaj pride! O, seveda, nazaj pride! Izkazala se bo pravica! Nikar se ne veselite! Saj ni mogoče, da bi nam kar naprej krojili življenje takile sanjači in da bi nikoli ne bili kaznovani! Nazaj pride! In tudi moj mož pride, tudi on! Vsak čas bo tu. Tudi on nima rad takele spotike, takegale nereda in nasilja! Ne, ne, njemu gre takale stvar še veliko bolj na živce kot meni in opravi bo z vami kar na kratko. Da, kaj sem pravkar že hotela povedati? Tule imate ključ, da, še enega, da boste imeli dva! Jaz menda res nisem ustvarjena za tole kraljestvo, vi pa kot zanalašč, kot zanalašč. Po meri vam je, bi rekla. Tule, imejte ga, jaz pa se umaknem.

VLOMILEC: Tule, candra premetena! Na policaja boste počakala in na soproga! Tudi na njega!

ŽENKA: Zakaj bi ne šla malo na zrak! No, recite! Prav zdajle se je nekaj v meni prelomilo, prav tale trenutek! Resno vam govorim! Še malo se ne čutim krive in še malo me ni strah, pravico imam do svojega življenja, ampak zakaj bi ne pobegnila, ko se še nisem pustila ugrabiti! Zakaj bi ne popotovala!

P E T I P R I Z O R
(Ženka, Vlomelec, Možek)

MOŽEK: Pozdravljen, kolega! Čemu se imam zahvaliti za to čast? (Ženki) Ženka, ženička moja draga, oprost, ker te opominjam kar pred gostom, ampak kako se je moglo to zgoditi? Kako se je moglo? Pri prazni mizi si ga pustila. Sploh veš, kdo je to? Sploh veš?!

ŽENKA: Jaz že vem, možek dragi.

MOŽEK: Vraga veš! Dobiva končno obisk, celo ugleden obisk, ti pa si tako iz sebe, da vse pozabiš. Niti postregla mu nisi.

VLOMILEC: Nič hudega, kolega, požirek gor ali dol. To zatiranje je prava malenkost v primeri z ostalim, kar mi je tvoja ženka že storila hudega. Ti si najbrž domišljaš, da imaš v hiši angela. Prav gotovo si domišljaš kaj takega. Taka je pač žalostna usoda ljudi, ki so zagledani v zvezde, nas vseh, ki smo odgovorni pred zgodovino in čutimo na sebi oči vsega ljudskega rodu: najmanjši greh nam pomeni toliko kot smrt. Ampak niso vsi ljudje taki, dragi moj, niso! Tvoja lastna žena je v resnici cipica, ženska brez najmanjše kali nesmrtnosti. No, ne mislim se spuščati v vajine osebne zadeve. Rajši mi povej, če je vse to res, kar govori ta ženska? Je vse to res?

MOŽEK: Kaj pa govori?

VLOMILEC: To ni možato, kolega, to ni možato! In tudi pošteno ni! Samo zase, samo zase! Saj smo se vendar zmenili in je tudi sicer določeno, da bomo napravili paradiž v celoti, iz vsega sveta in za vse ljudi! To je s tvoje strani grda izdaja, kolega, grda izdaja, da ne rečem še česa hujšega.

MOŽEK: Nikogar še nisem izdal, kolega! Nasprotno!

VLOMILEC: Kako da ne! Mene samega si izdal! Vse vidim, vse vidim! Obupal si nad močjo razuma. Najbrž se ti celo dozdeva, da temu izprijenemu svetu sploh ni več mogoče z ničemer do živega. Paradiž se greš kar tule, med štirimi stenami.

MOŽEK: Ne da bi vedel.

VLOMILEC: Še toliko slabše, če te je zapustilo vse, kar je v tebi neumrlivega, ne da bi to sploh opazil. To je potem pravi pravcati polom! Sramota! Takole poniglavo izskočiti sredi poti, obupati in pustiti vse skupaj na cedilu. Zazidati se v svoj majčkeni svet, ko se obzorja šele odpirajo. In to tako rekoč nevede!

MOŽEK: Imaš prav. Zdaj te šele razumem! Seveda, prav imaš, ampak oprost, prijeti te moram za besedo. Pravzaprav ne, dovoliti mi moraš, da se samo še za trenutek povrnem. Je tisto res, kar si rekel o moji ženi?

VLOMILEC: Mar misliš, da lažem! Cipica je! Candra! Medtem ko si ti v službi, se ona doma zabava z ljubčkom.

MOŽEK (Ženki): Ženka, ženička moja, mi res delaš to?

ŽENKA: Res, možiček dragi. In prav nič mi ni žal. To je edini način, da spravim k pameti tako tebe kot njega.

MOŽEK: Si jo slišal! Niti sram je ni! Jezika! Posmehuje se nama. Kar vedel sem, da bo postala takole ljudomrzna in surova, takole zahrbtna in nesramna! Da se bo prevzela in da ji bo vse pre-malo! (Ženki) O, ne, take te pa ne bom gledal! Taka pa ne sodiš tu sem! Poberi se mi! Ven, dokler mi nisi oskrunila še zadnjega koticčka! Niti cunjica naj ne ostane za tabo, niti cunjica!

ŽENKA: Ne kriči! Sama grem! Verige nimaš, s katero bi me lahko še priklenil! Zadosti sem že užila tega svetniškega smradu, da bi si ne zaželela malo svežega zraka! Vidva kar imejta ta svoj paradiž. Smilita se sama sebi še naprej, jaz pa grem. Odhajam! In se sploh ne sprašujem, ali me ima kdo rad ali nobeden, bom še našla kdaj toplo naročje ali nikoli. Pogumno! Sama sredi sovražnih ljudi in negostoljubnega sveta! Brez toplega zaleđja in dušnega miru, kakor je pač človeku usojeno!

MOZEK: Poglej jo, res gre! Odhaja! Kje je ta moja stvarca! Kje je pištola, da ubijem to nehvaležnico!

VLOMILEC: Ne nori, kolega!

MOZEK: Ubil jo bom!

VLOMILEC: Ne boš je! Miruj, prosim te! Tega jaz nisem hotel!

MOZEK: Ne zadržuj me! Nič nisem jezen nate, nič, hvaležen sem ti! Poljubil bi te najrajši! Vseskoz sem že slutil, o, vseskoz, da moram imeti kje kakega prikritega sovražnika ali izdajalca, kakega umazanega nevoščljivca, ko se mi vsaka reč izjalovi in vsi dobri nameni kar pri priči propadajo! Vedel sem! Nekdo da je nekje, ki mi meče polena pod noge in se mi hinavsko smeje v pest. Saj ni močoge drugače, ko me že moji najbližji gledajo po strani in se jim z ničemer več ne morem prikupiti. Vedel sem, slutil, vseskoz, zdaj pa se je končno le izkazalo, zdaj se je potrdilo! Ona je to! Ne ženska nasploh, ampak prav ona, moja lastna žena! Ampak ne, mene to ni pobilo, ne, jaz sem še zmerom predan svojim idejam, jaz sem še zmerom bojevnik! Bolj goreč sem kot kdaj koli prej! Kje je, povej mi vendar, kje je moja pištola.

VLOMILEC: Nič več ne boš streljal!

MOZEK: Bom, tudi streljal bom še! Nisem se še uklonil! Pusti me, ti pravim! Pusti me ali pa me drži, kot se spodobi, sicer se bo slabo končalo. Ubil bom to izdajalko!

VLOMILEC: Spametuj se že, kolega, prosim te! To je pa že preveč! Zaradi take malenkosti nagnati ženko od doma, nagnati kar na cesto, potem pa ji groziti še s pištolo! Saj se mi revica smili!

MOZEK: Tebi se smili! Tebi se zdaj kar naenkrat smili! Meni pa nič! Jaz sem končno le odkril svojega pravega sovražnika, jaz

ga končno le imam! Natančno tako, kakor sem vseskoz slutil, vseskoz!

VLOMILEC: Miruj, ti pravim! Tako daleč me boš spravil, da te bom klofnil, zverina ti taka. To je vendar krivično, kar počenjaš! To je zločin! Znašati se takole nad lastno ženo, ko si sam veliko slabši od nje in bi bilo treba tebe prvega počiti, da, s pištolo in naravnost v čelo! Počil bi te že, ko se mi ne bi upiral!

MOŽEK: Mene počil? Mene!

VLOMILEC: Kaj pa se to pravi, znašati se takole nad nebogljeno ženko! In to po vsem tem! Najprej živeti z njo, leta in leta videti v njej nič drugega kot njene volooke oči, videti samo splašenost in nemir, mačjo hojo in lenobo mesojede živali, videti samo to in se naslajati nad tem, leta in leta izvabljati iz nje samo greh, potem pa jo zaradi tega istega greha pognati na cesto! Ne, to ni pošteno! Tebe bi bilo treba nagnati, nagnati po vseh štirih, tebe, ti si žival! (Zenki) Ljuba, ljuba moja, ne hodite od naju! Vrnite se!

MOŽEK: Zmešalo se ti je, kolega!

VLOMILEC: Zgubi se mi spred oči! Ti si jo prepodil! Zaradi tebe je ni več!

MOŽEK: Kako le moreš! Tole izprijenko mi kličeš nazaj, njo, ki je kriva vse najine nesreče! Z ljubkovalnimi imeni jo obkladaš in kar v naročje bi jo vzela, da, kakor najbolj slep zaljubljenec! Oprosti, zdaj te pa več ne razumem! Zdaj pa res ne vem, kdo med nama je izdajalec!

VLOMILEC: Kako bi tudi vedel! Jaz se špasam, ti pa neusmiljeno zares! Ti vse zares!

MOŽEK: Špasaš da se?!

VLOMILEC: Seveda se špasam. Kdo pa sploh še jemlje te reči resno! Daj no mir, kolega, natoči nama rajši kozarček slivovke, da poplakneva grlo. Samo to še imava, vse drugo je že zdavnaj minilo.

MOŽEK: Kaj je minilo?

VLOMILEC: Zdaj šele vidim, koliko si že za luno! Vse to vendar! Že zdavnaj, samo da ti še zmerom nisi spregledal. Bolj kot si pri tleh, bolj kot vidiš, da je vse skupaj le nagnusna umazanija in nikjer nič svetega, bolj trdoglavo se oprijemlješ nekakšne lepote, nedolžnosti, nečesa nebeškega.

MOŽEK: Saj sem možki! O, dragi moj, tako hitro pa jaz ne odneham. Stvariteljska moška duša vendar ne more biti zadovoljna kar s tem, kar je v resnici. Stvariteljska moška duša mora vse preoblikovati, povzdigniti.

VLOMILEC: Pesnik si. Nepoboljšljiv pesnik. Nič čudnega, da takole divjaš. Če bi enkrat samkrat pogledal s treznimi očmi, možato, kakor se pravemu dedcu spodobi, bi se kar hitro sprijaznil kar

z vsem. Ženska je ženska, dragi moj! Ženska ne pozna tega tvoje nezadovoljstva, ki hoče svet urediti po svoje, preden je pripravljen živeti na njem. Ženska je zadovoljna s svetom kar takim, kakršen je. Če že ima kakšno željo, potem si želi kvečjemu to, da bi ga ohranila ali uničila. Že od otroških let si ne želi nič drugega.

MOŽEK: Ti boš zdaj mene učil!

VLOMILEC: Kdo pa! Ti najbrž celo misliš, zanesenjaka, kakršen si, da obstaja neka popolnost, neka popolna ljubezen in pravičnost, ki se ji ljudje vse bolj približujemo. Da ni več daleč čas, ko se bomo vsi do zadnjega pobratili in živeli na toplem kot v materinem telesu. Stavim, da misliš kaj takega, kolikor si usekan.

MOŽEK: Točno tako mislim. Mislil sem in mislim. Neuklonljiv sem, dragi moj, jaz pa!

VLOMILEC: Pesnik! Pesnik in nič drugega! Ne upaš si pogledati resnici v obraz in si izmišljuješ takele čudeže. In da bi bila goljufija še večja, jih pričakuješ na smrt resno, kot da se bodo zgodili kar jutri, takole med tretjo in četrto popoldan. Bodi no pameten, saj si že zadosti star! Mene poglej! Jaz puščam ljudem veselje do tega norega upanja in na račun njihove neumnosti dobro živim. Privoščim si malo.

MOŽEK: In to praviš ti meni? Ti meni?

VLOMILEC: Jaz tebi.

MOŽEK: Tole pa jaz tebi!

VLOMILEC: Norec! Saj si me udaril! Sploh veš, da si me udaril!

MOŽEK: In še enkrat te bom. Zmlatil te bom kot vrečo. Ti se boš delal norca iz mene, ti boš meni odpiral oči, ti, ki si sam še veliko večji sanjač in slepec. Klofute te bodo že izučile, lažnivec ti tak, da se ne boš zdravil na moji koži!

VLOMILEC: Prav, prav, le daj, udari, dokler te še imam za prijatelja. Ne bom ti vračal.

MOŽEK: Ne boš. Vem, da ne boš!

VLOMILEC: Tolči! Udrihaj! Samo ne po hrbtu in po zadnjici. Se čutim ne. Tresni me po ledjih!

MOŽEK: Tudi po ledjih te še bom, brez skrbi, tudi po ledjih! Kamor bo padlo.

VLOMILEC: Tako, tako! Samo nikar ne z golo pestjo! Poišči si kako iztepalo, zamahni z grebljico in kar s špičastim koncem! Ni vrag, da bi vsaj nekaj ne zaleglo! Morebiti bom le spoznal, morebiti se bom le sprijaznil... Upanje me že zapušča, da, nekaj iluzij se je že razpršilo, prav vidim jih, kako v kolobarjih odhajajo od mene. Do prave narave sveta ne more biti več daleč. Ne popuščaj, dragi moj, slišiš, ne ponehuj! Glej ga, zdaj je pa odnehal! Daj no, ne jokaj kot baba!

MOŽEK: Kdo pa joka! Upehal sem se!

VLOMILEC: Križ božji, saj se dereš kot dojenček brez cuclja! Nič ti nisem zameril, čisto nič, dragi, še zmerom sva prijatelja. Le malo je najbrž še manjkalo, ti si pa popustil — to je vse, kar je narobe. Nehaj se cmeriti, lepo te prosim, da ne boš še mene spravil v solze. Nehaj! Slišiš! Zadosti je že druge nesreče! Pravo razdejanje sva naredila. Še tole vazico, ki je tako trdovratno kljubovala zmedi in gnusobi, sva prevrnila. Vstani! Pospraviva malo, prosim te, pospraviva! Ne morem več gledati tega opustošenja!

MOŽEK: Ženko mi rajši pripelji nazaj, ko si mi jo prepodil, ženko, mojo kresničko zlato!

VLOMILEC: Lepotico, seveda, tudi lepotico! A kje jo naj zdaj najdem? Kje jo naj zdaj sploh iščem!?

MOŽEK: Saj ni šla daleč! Meni verjemi, da ni šla daleč! Najbrž sedi kar na pragu. (Ženki) Pridi noter, dušica! Vse ti je odpuščeno!

ŽENKA: O, ne, ne prestopim več tega praga! Pljunila bom prej. Takole, poglej, najprej po stenah, potem pa še po stropu. Vse ti bom popljuvala, prav vse, da si boš vedel izmišljevat take neumnosti! In čevelj ti bom zalučala v ogledalo. Ne, dokler ne vidim tega paradiža na tleh in v črepinjah, ne prestopim več praga!

MOŽEK: No, vidiš, kolega, lepotica je tu! Ni čisto vse res, kar si pravil. Tudi v njej je nekakšna iskrica. Tudi njej je potrebno malo najine popolnosti, da, njej morebiti še bolj, ko je taka grešnica. (Ženki) Nikar se ne trudi še s čevljem, dušica, saj je že vse razmetano in pobito. Pospraviti bo spet treba.

ŽENKA: Kaj pa policaj? Samo zaradi njega sem ostala. Ne maram, da bi me preganjali še policaji.

VLOMILEC: Kakšen policaj! Sedite semle k meni in nič se ne bojte! Skupaj ga bova počakala. Zdaj, ko ste spet tu, se ne bojim ne biriča ne hudiča. In tudi policaj bo moral popustiti.

ŽENKA: Tolažite me, v resnici je pa tudi vas strah.

VLOMILEC: Samo za vas, samo za vas! Zase prav nič.

MOŽEK: Glej, glej, kako sta se raznežila! In kar vpricho mene!

VLOMILEC: Koliko pa je revica pretrpela!

ŽENKA: Saj! Od jutra še nisem užila nič dobrega.

MOŽEK: No, zaradi mene kar dajte, potolažita se malo. (Vlomilcu) Saj moja žena je tudi taka! Ne zna živeti brez ljubezni in usmiljenja, niti trenutek ne. In ne samo ljubezni, prav božje milosti si želi, ženska zmešana, ko je vendar jasno, da ni boga ne hudiča! Božje milosti, po vsem tem, kar je dokazala znanost in kar sem ji tudi jaz neštetokrat povedal! In takale poganka! To je pravzaprav edino, kar me jezi pri njej, ta njena hinavščina!

ŽENKA: Pst! Molči, moj ljubi možek, molči!

MOŽEK: Nisem ljubosumen, o, ne! Ljubosumen pa res nikoli! Draži me edino ta njena ošabnost, ta prevzetnost, kot da je prav ona nekaj posebnega! Nič kolikokrat se je naredila že takole važno! Vede se najmanj tako, kot da se ji je pravkar nekdo približal — nekdo, ki ga vidi samo ona. Po prstih je prišel in stopil naravnost vanjo, z žametastimi stopinjami in naravnost vanjo, zdaj pa se ji je ves težak razlezel po vsem životu. Le poglej jo, samo malo bolje jo poglej! Sploh se ne pusti več motiti. Vsi naj bi molčali, medtem ko ona vsa blažena prisluškuje. Ne, ne! Zdajle je res videti zamaknjena in pobožna, zdajle, ko se ji oči tako hvaležno svetijo, ampak to ni božje, lepo te prosim, kolega, to ni! Kaj pa je ona boljša od mene. (Ženki) Vstani! Zgani se! To ni nikakršna milost! To je tvoja umazana spolnost.

Š E S T I P R I Z O R

(Ženka, Vlomelec, Možek, Policaj)

POLICAJ: Oprostite, če vas motim. Toliko sem se le moral prikazati, da vas pomirim. Pravega sem prijel, kar pravega! In zlikovec je zdaj že tam, kjer je takemu prebrisanemu in nevarnemu človeku mesto. In sploh se je položaj kar v celem zbistril. Nikakršnega spraševanja ni več in nobenih navodil — pravkar mi je bilo zaupano. Samostojen človek sem. Ukrepam na lastno pest. To je najbrž že zoprno slišati, ampak nič se ne bojte. Jaz sam bi ne imel nič proti, če bi še naprej veljale mišice in pendrek, kot je bilo pri policiji že od nekdanj v navadi, ampak prav to zdaj več ne velja. Prav v tem je bistvena sprememba. Nič več naravnost in s silo, ampak vse premišljeno in okrog vogala, predvsem pa z glavo. Glavo pa jaz k sreči imam, kot ste videli. In če mi dovolite ali ne, malo se bom vseeno še zadržal. Tovarišica se mi že ves čas sumljivo nasmiha.

Kontinuiteta Maxa Fabianija

Boris Podreka

»...V tem je bila Kakania, ne da bi bil svet to že vedel, najnaprednejša država; bila je to država, ki si je tako rekoč le še tekala sama sebi ob strani, človek je bil v njej negativno prost, ves čas je imel občutek, da njegov obstoj nima zadostnih razlogov, in velika domišljija tistega, kar se ni zgodilo ali vsaj ne nepreklicno zgodilo, ga je oblivala kakor dih oceanov, iz katerih je prišlo človeštvo.«

Robert Musil,

Mož brez posebnosti I, str. 35

Tako kot Musil v literaturi je bil tudi Fabiani kot arhitekt izrazit privrženec človeške in umetniške vsebine v navideznem protislovju naprednosti in zvestobe preteklemu. Skupno jima je tudi bilo, da sta na visoki stopnji ob-

ravnava Preteklost v smislu imanentne tradicije in jo objektivizirala v novo osnovno kondicijo časa. Nista stremela za onim Novim, ki se izraža le v doslednem in popolnem očiščenju sveta od vsega bivšega, in njuna revolucionarnost ni bila le odsvit antiromantičnega človeka, vsega usmerjenega v razkrinkavanje svojega prednika, svojega temelja. Musilovo izživljanje v kritiki in ironičnem kriticizmu, ki ni bilo popolno zanikanje obstoječe vsebine, kakor tudi Fabianijevo nihanje med naprednjaškim in konservativnim v njegovem secesijskem preporeku, je gradilo in prebujalo človeka v novo smer, ne da bi mu hotelo iztrgati z oči tenčice iluzij in ga odpraviti kot romantika.

☆

Razpetost med preteklostjo in sedanostjo, razdvojenost, ki jo danes najčesče pojmuje protislovno, je za razumevanje Fabianija odločilnega pomena. Njegova »Doppelhaltung«, ki je natančno ponazarjala zgodovinska in duhovna nasprotja monarhije, ki ni bila le po naključju zajeta v simbolu dvozglavega orla, postavljamo za premiso te razprave, kajti samo iz te perspektive je moč razsvetliti mojstrovno umetniško in človeško usodo. Iz tega zornega kota je razumljivejši tudi Fabianijev dualistični razvoj: po eni strani spoznavanje in aktivno, konstruktivno poustvarjanje preteklega, po drugi strani pa ustvarjanje zgolj časovnim zahtevam prilagajajočih se oblik.

Prve uspehe, ki so mu odprli vrata do akademskih časti in ga deloma integrirali v uradno kulturo, je Fabiani požel predvsem kot izreden poznavalec antičnega in klasičnega gradbeništva. Njegova teoretična podkovanost v tej stroki je služila za zgled celo etabliranim profesorjem dunajske Tehnične visoke šole. Ko Fabiani posredno polemizira z Burckhardtom in mu dokazuje nepoklicanost v presoji srednjeveških rimskih stolpov, njegovo znanje meji na hipertrofijo. V tem Fabianijevem nastopu prihaja do izraza njegov revolucionarni upor zoper literarno-umetnostno mitizacijo avtonomnih načel arhitekture, ki pozneje doživi svoj višek in zlom v obdobju industrializacije in katerega protislovja so v arhitektonski kritiki prisotna še danes

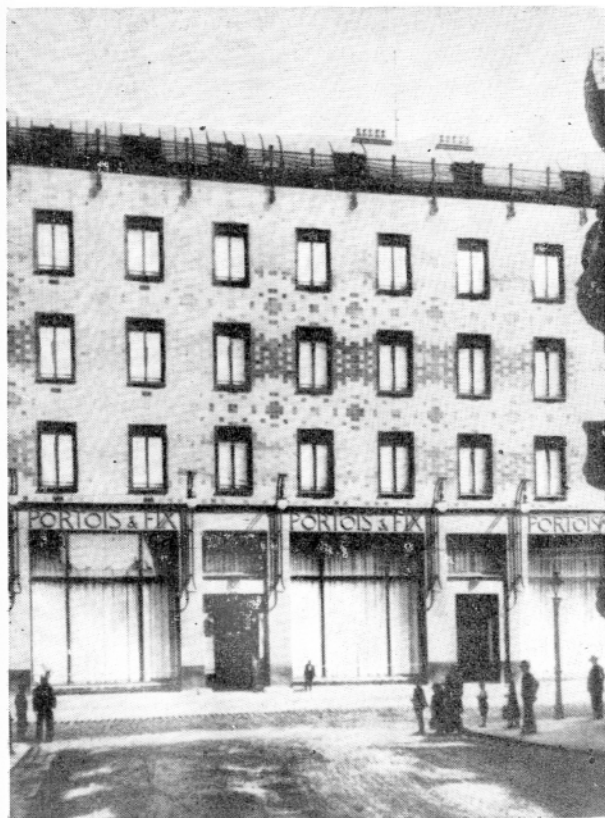
Fabianijeva dvojnost se izraža še drugače: predvsem južnjaško razpoložen je dovzeten tudi za severnjaške utripe. V svoji Artarii (1900) se poslužuje eliptičnih paladijanskih stopnišč, ki jih kasneje srečamo tudi v Plečnikovi Zacherlovi hiši, obenem pa uvaja v srednjeevropsko secesijo stilizirana, tristransko zaključeno izbočna okna angleške gotike. Ta okenski element, na katerega naletimo predvsem v glasgovski šoli (Mackintosh), je pozneje prevzel Loos v svoji znameniti stavbi na dunajskem Mihaelovem trgu in ga razvil v celoten svetlobno zaključeni pas trgovskega nadstropja. V Fabianijevi ljubljanski Bambergovi hiši (1907) je čelo fasade baročni Borrominijev motiv, pod njim pa izstopa tristransko zaključen pomol severnjaškega značaja. Prav tako na nekdanjem Jakopičevem paviljonu (1908) nad kla-

sičnim tlorisom, ki je po zamisli zelo blizu Olbrichovi dunajski »Secesiji« (1898), vzvalovi »nemška« streha. To stilno sozvočje raznorodnih oblikovalnih elementov, historično in zemljepisno oddaljenih si prvin je pravzaprav stalna komponenta Fabianijevega kozmopolitizma. Mojster si z njemu lastno intelektualno giblјivostjo prisvaja iz velike historične zakladnice arhitektonske misli elemente, kakor pač ustrezajo danemu okolju in vsebini njegovega projekta. Vedno pa so ti heterogeni oblikovalni elementi zelo zreducirano spojeni v celoto, tako da so v njegovih najboljših delih le boren plašč izredne vsebinsko-prostorne gmote, kar še posebej dokazuje dunajska Urania (1909).

Iz povedanega je razvidno, da Fabiani predstavlja most med generacijo doslednih eklektikov, Hansenom, Schienkeiom, Engelom in drugimi (katerih eklekticizma ni pojmovati zaničevalno), in med povojno generacijo, ki je že pobornik internacionalnega stila. Toda če zgornji primeri izpričujejo predvsem Fabianijev intimen odnos do preteklosti, se nam Fabiani kot celovit ustvarjalec predstavi šele s svojo funkcionalistično miselnostjo. Med prvimi arhitekti je, ki se zavedajo oblikovalne in vsebinske neintegriranosti novega časa v gradbeništvu. Z vso ostrino čuti razkol med inženirstvom, ki z mogočnimi in neustavljivimi koraki stopa s časom, in arhitekturo kot kozmetičnim dodatkom vnaprej določeni shemi. Zapisuje si: »Značilnost našega časa je tehnologija. Umetniški izraz je več ne dohaja, zato bi se moral veliko več ukvarjati z materialom. Zgodovina bo najbrž o

našem času dejala, da je bilo to arhitektonsko obdobje pisalne mi-ze, da je bil to čas arhitekture ravnila in šestila.«* Res je sicer, da je Fabiani z Loosom vred v svojih programskih spisih veliko ve-herentnejši racionalist kot pri

jih je Plečnik nemalokrat zavidal, ter v pretehtani, imenitno izkoriščeni notranjosti. Izbor materiala, železa, betona, bakra, majolike in čistih steklenih ploskev je brez odvečnih stilnih kompromisov združen v primerno ustreznost,

Portois & Fix. 1899

delu. Vendar je v njegovi prvi dunajski stvaritvi, Portojs & Fix (1899), eni najmarkantnejših stavb tiste dobe v celotni evropski arhitekturi, funkcionalnost že vseovana v ostri asketski sintezi tenničnih novin in detajlov, ki mu

*Max Fabiani, Sklep predavanja o instrumentalizaciji arhitekture, 1912.

s čemer Fabiani in ta njegova stvaritev postajata predhodnika dveh poznejših novin, tako sred-njeevropske secesijske kot čisto funkcionalne smeri. Brez Fabiani-jevih Portojs & Fix in Artarije, na katerih že zunanost izraža in deli notranje funkcije, si ni mo-goče zamisliti Loosove stavbe na Mihaelovem trgu, ki je bila zgra-

jena enajst let pozneje (1910) in danes enciklopedično velja za »prvo moderno« srednjeevropsko stavbo. Ornament na tej Fabianijevi prvi poslovni hiši je do skrajnosti potisnjen v ozadje, uporabljen je le kot »možnost« oblikovanja ustreznega materiala, ki je vedno privržen funkciji in ne doseže avtonomije okrasnega dodatka. Fabianijevo kasnejše uvajanje ornamenta je širše in prostejše. Pojmuje ga deloma kot celoten plašč fasade in uporablja le na polnilih med strukturnimi elementi stavbe, kjer mu služi kot po udarek dinamičnosti fasade ali za definiranje notranjosti. Vsekakor je ornament pri Fabianiju kakor pri Wagnerju (glej linearno-reliefni diagonalni motiv, ki podčrtava in spremlja gibanje na postajah »Stadtbahna«, Karlsplatz, 1898-99) »funkcionalno« pojmovan. To bistveno komponento ornamenta je Loos vsekakor prezrl, ko je v svojem znanem spisu »Ornament und Verbrechen« z aktualistično kratkovidnostjo razglasil ornament kar na sploh za kulturno-socialno nepotreben.

Posebna kvaliteta, ki Fabianija bistveno ločuje od splošnega nivoja secesijske arhitekture, je njegova virtuoznost in prožnost v tlorisu. Znano je, da se je secesijski odmik od historicizma izvršil predvsem v drugačnem pojmovanju fasade in stopnišča, da pa je tloris nasploh ostal statičen in tradicionalen. Fabiani je posebno v Artarii ta element zavrzel. Razporeditev prostorov v tej hiši je grupirana v obliki pahljače okoli stopnišča, kjer krivuljasto oblikovan prostor vstopajočega malone vsrka v notranjost. In prav tu prihaja do izraza kul-

tura »poti«, ki je eden izmed najpomembnejših Fabianijevih doprinosov moderni arhitekturi. Gibanju človeka in njegovemu do- jemanju prostora, v katerem se giblje, je posvečena posebna pozornost. Ni pretirana trditev, da Fabiani prav zaradi tega dosežka sodi med predhodnike vključevanja četrte dimenzije časa v arhitekturo — novosti, ki je pozneje dosegla svoj višek v Courbusierovi stavbi »Savoy« Wrightovem Guggenheimovem muzeju. Pozneje ni Fabiani nikoli več dosegel čistosti in močnatosti teh dveh stavb, a naj je slišati še tako paradoksalno — dejstvo je, da sta tako on kot Plečnik s svojimi prvimi deli nerazdvojno vključena v najbolj progresiven in programatičen tok modernega gradbeništva. Njun nadaljnji razvoj je parabola, ki teži h kvalitetnemu, vendar intimniškemu in kontemplativnemu svetu, z le delnim prizadevanjem po Novem.

V Fabianijevem mišljenju in delu je zapopadena, gledano stilno-zgodovinsko, neprizadeta kvaliteta. Razmerje med preteklostjo in sedanostjo je v njegovem delu preraslo zgolj razmerje med subjektom in objektom. Postalo je razmerje žive in enotne ustvarjalnosti, ki ni nebrižna za celoten razvoj arhitekture in ne predstavlja le reproduktivne interpolacije starega sveta. Prav s tem, da se Fabianijeva arhitektura ni realizirala zgolj v časovnosti, v zavestni iztrganosti iz kontinuitete, kar je značilno tako za Fabianijevo kot Plečnikovo poznejšo dobo, je subjekt postavljen pred naravo in se narava skozi subjekt in samo skozi ta imperativ realizira v zaključno enotnost. V tem je »kon-

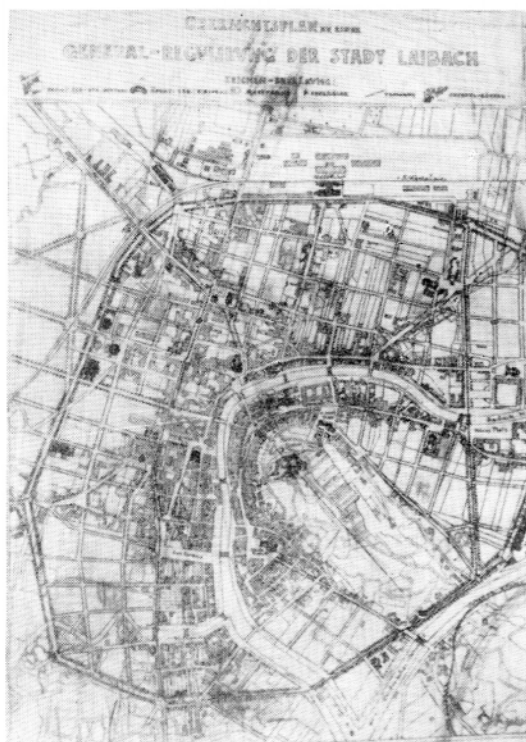
tinuiteta« Fabianijevega miselnega sveta in prepričanja in ne le »diskontinuiteta« zgolj empiričnih zaznav, kot to skuša prikazati napačno zastavljena dialektična kritika, ki pripisuje temu postopku goli historizem.

Fabianijevo nihanje v dvojnosti se ne zrcali samo v njegovih mislih in delu, ampak tudi v njegovem konkretnem človeškem opredeljevanju. Kako naj bi sicer razumeli, da je kot akademik sprejel povabilo nadvojvode Franca Ferdinanda za umetnostnega svetovalca, ki naj bi po cesarjevi smrti uzakoni službeni umetnostni stil »konfederacije«, da je bil deležen nadvojvodovega zaupanja celo v političnih zadevah* — tega istega nadvojvode, ki je onemogočil Klimtu profesuro na akademiji, ki je o Kokoschki dejal, da bi bilo treba temu fantu položiti vse kosti, ki je oviral v delovanju Wagnerja in za katerega je bila Plečnikova dunajska cerkev Svetega Duha konjski hlev. In vendar je znano, da je bil Fabiani

tudi eden najvplivnejših Wagnerjevih sodelavcev in celo vodja njegovega ateljeja, v katerem je bila združena vsa mlajša arhitektonska elita monarhije. V istem letu, ko je gradil svojo najdrznejšo stavbo, Portois & Fix, je bil predsednik letnega plesa Društva inženirjev in arhitektov. Z isto vne- mo in strastjo, kot je sodeloval s profesorjem Konigom, poznejšim Loosovim najostrejšim nasprotnikom, je istočasno odklonil ponudbo za preureditev dunajske kavarne Museum in se zavzel, da bi to delo prevzel mladi in še neznan Loos. In ta načrt, nazadnje res v rokah Loosa, improviziran s svinčnikom na marmorni mizici v foyerju hotela Triest, je osnoval mladeničevo slavo in pomeni začetek moderne arhitekture tudi v evropskih razmerah, ki že spodkopava oficialno avantgardo secesije. Zlasti v tem zadnjem primeru je čutiti vso Fabianijevo konfliktno dvojnost, preteklost in sedanost, revolucionarnost in konservativizem, malome-

* Zanimivo je tudi, kako različni sta si bili Fabianijevo in Wagnerjevo mišljenje o nadvojvodi. Fabiani v enem svojih spominskih zapiskov piše: »Nekaj let prej me je Franc Ferdinand povabil, naj si ogledam grad Konopič na Češkem. Če je nasledniku pomenila ta želja le izraz časti, je meni kot skromnemu asistentu Tehnične visoke šole bila tudi ukaz. Toda v dogodkih, ki so temu sledili z veliko naglico, je odločala zla usoda. Nisem bil vpeljan v politične probleme, čutil pa sem strah pred nevarnostmi, ki so prežale na nadvojvodo. Bojazen sem izrazil svojim salzburškim prijateljem. Po sarajevskem atentatu so me pripravili in me dolgo spraševali, kako sem mogel predvideti to nesrečo. Šele aretacija atentatorja Gavrila Principa me je rešila iz tega neprijetnega položaja. Medtem pa je bila usoda monarhije že zape-

čatena.« Vse drugačen je zapisek Otta Wagnerja v njegovem predgovoru k Dnevniku: »K otvoritvi steinhofske cerkve je prišel kot cesarjev zastopnik Franc Ferdinand. Moral sem mu obrazložiti stavbno rešitev, v sklepni besedi krajšega nagovora pa je Franc Ferdinand izjavil: Stil Marije Terezije je kljub vsemu najlepši. Odgovoril sem mu, da so bili v času Marije Terezije topovi okrašeni, danes pa so deležni le gladke obdelave. Z neverjetno nadutostjo se je obrnil do mene, in ta njegov prezir me je kljub večkratnim intervencijam zasledoval, tako da sem prišel ob večje število naročil, ki bi mi bila sicer gotovo zaupana... Po mojem mnenju so bile šele z naslednjo kovo smrtjo odstranjene ovire, ki so petnajst let zavirale sodelovanje v moderni avstrijski arhitekturi in njen razvoj.«

Generalni regulacijski načrt
mesta Ljubljane, 1899

ščansko treznost in uporniško tveganje, ki ga je ogrožala v temeljih njegovega bivanja in ga hkrati ohranjala pri življenju kot umetnika. Samo iz tega zornega kota nam je lahko razumljivo, kako da je bivši predsednik letnega plesa Društva inženirjev in arhitektov v zlati dobi dunajskega valčka po preselitvi na Goriško, takoj po zlomu monarhije, zidal v prisutnem italijanskem stilu »Imperiale« in kako je kot osemdesetletnik pisal panegirike abstraktnemu slikarstvu.

V občevanju z ljudmi in svetom ni Fabiani nikoli linearno podvržen predsodkom. V nihajočem uresničevanju samega sebe, zdaj

v uradnem, karierističnem »višjem« svetu, zdaj spet v avantgardni umetniški budnosti (ki jo predvsem v dunajskih letih tudi doseže), naletimo pri njem na vrsto spodrseljavev, ki pa jih Fabiani največkrat sam spregleda in označuje kot nekaj sekundarnega.

Vzporedno z arhitektom se razvija v Fabianiju tudi urbanist. Njegova urbanistična odlika je v racionalnejšem pojmovanju mesta, ki se izraža predvsem v tem, da mesto zanj ne more biti nikoli zaključeno in definitivno planirano in da mora urbanistični načrt upoštevati njegovo organsko, naravno rast. K tej zaslugi lahko prištejemo še higienske komponente, zdiferenciranost mestnih arterij in sekundarnih ulic, predvsem pa poudarek na osnovnem obeležju mesta, ki naj slehernika v njem na najučinkovitejši način identificira s temeljno specifikjo okolja. Omeniti pa je tudi racionalno vključevanje zelenja, ki ga je pozneje »zeleni Loos« Leberecht Migge tako imenitno razvil.* Svoje urbanistične zamisli je Fabiani razvil predvsem v popotresni Ljubljani, kateri je s tem vtisnil njen »genus loci« in jo povzdignil

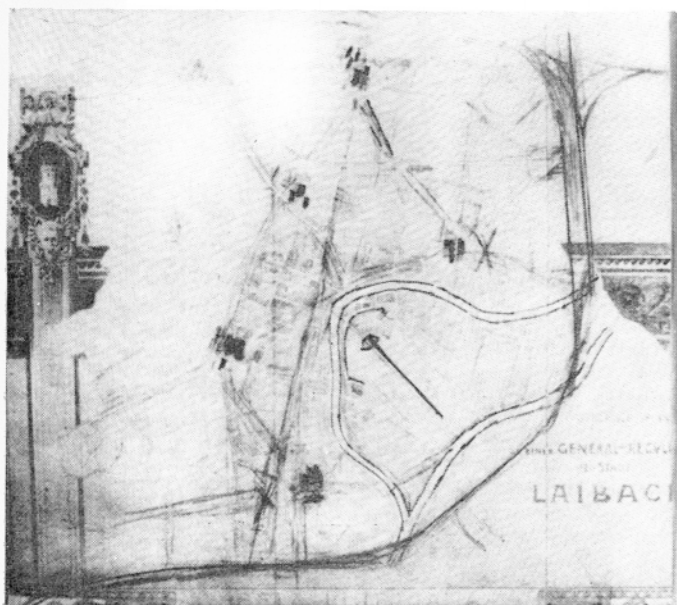
* Fabiani je v »Načrtu za osnovo in preosnovo severnega dela Ljubljane« leta 1909 zapisal: »...Treba bi se bilo odvrniti od manjših vrtov pred stavbami. Ti vrtički predstavljajo ob cestah okras precej relativne vrednosti, ne branijo ne pred prahom ne pred truščem, pač pa zmanjšujejo dimen zije notranjih vrtov in dvorišč. Njihova korist je v vsakem oziru enaka ničli.« To zamisel je Loos deloma uresničil skoraj dvajset let pozneje v svojem naselju Heuberg, je pa še zmerom aktualna, zlasti pri nas, če pomislimo na razdrobljeno ekonomijo zelenja v vilških in vaških predelih kroške okolice Trsta

na oder evropske secesije. Temelj-
nemu obeležju mesta, ljubljans-
skemu gradu, izbere tostran in
onastran Ljubljanice dva zaključ-
na prostorno-linearna motiva, uva-
ja ring in odpira ulične perspe-
ktive proti gradu. S svojimi pose-
gi daje Ljubljani meščanski zna-
čaj in odpira novo umetnostno
tematiko, ki doslej v slovenskem
kulturnem prostoru še ni imela
značilnejšega umetniškega izraza.
konservacijo Benetk. Svoji ožji

Po preselitvi na Goriško je
Fabianijeva dejavnost omejena
predvsem na regulacijske projek-
te, med katerimi velja omeniti re-
gulacijo tržaškega pristanišča in
domovini in še posebej Sloven-
cem se je oddolžil že prej, z ljud-
skima domovima v Gorici in Tr-
stu. Zlasti uspešno rešitev je na-
šel za tržaški »Balkan«, današnji
hotel Regina (1902-04), ki je v eni
samih stavbi združeval tako gospo-
darsko kot kulturno življenje Slo-
vencev. Po opisu Marca Pozzetta

Originalno vhodno pročelje tržaškega Balkana,
1902-04

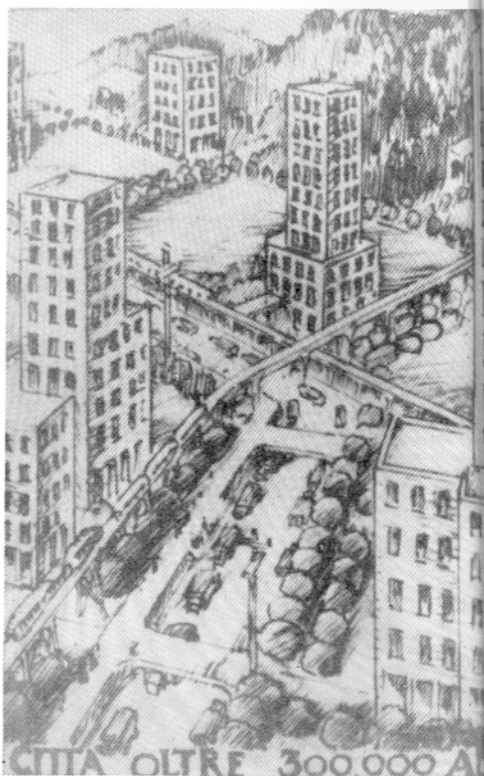
Skica novih središč
ob osnovnem motivu
Ljubljane

so tri spodnja nadstropja zavzemali poleg banke in dveh reprezentativnih stanovanj za urade še naslednji javni prostori: telovadnica s slačilnico, ki je bila vertikalno povezana z gledališčem, čitalnica, kavarna in restavracija, razporejena v dve nadstropji, in razsvetljevalni center. V zgornjih nadstropjih je bil hotel s 36 samskimi sobami, z dvanajstimi družinskimi sobami in tremi apartmaji. Stavbo je zaključevalo dvanajst apartmajev z dvostranskim zračenjem in kopalnicami, ločnimi od stranišč, in s centralnim gretjem. V podstrešju so bili pod vodoravno streho rezervni apartmaji, obrnjeni na dvorišče, pralnica in hotelska sušilnica.

☆

Ko je italijanski ministrski predsednik De Gasperi, Fabianijev prijatelj že iz dunajskih let, obiskal Gorico in ubožanemu, upokojenemu suplentu goriškega liceja ponudil dosmrtno senatorsko čast, jo je stari Kraševca na splošno presenečenje odklonil, češ da star petelin ne poje več... In vendar je ta isti stari, ko je poslednjič prišel v »svojo« Ljubljano in si ogledal novejši del mesta, z mladeniško prilagodljivostjo vsilil slovenski prestolnici novo urbanistično zamisel. Z izrednim poslušom za vse, kar je novega, je določil potrebam modernega življenja na levem bregu Ljubljane pet novih javnih središč, ki naj bi bili vertikalni okvir njegovemu osnovnemu motivu Ljubljane in ki naj bi se z ohranjanjem Starega odpirali Novemu. Prav tako je

ob svojem zadnjem obisku na Dunaju, ob podelitvi častnega doktora Tehnične visoke šole, zasnoval graditev nebotičnikov ob samem Ringu in se zoperstavil apriorni zaključenosti in malikovanju starega, dotikajoč se enega najspotakljivejših problemov mlajše generacije arhitektov. Tako je Fabiani celo s svojimi zadnjimi dejanji znova potrdil izrazit smisel za ustvarjalno sintezo Preteklega z Novim, ki je bila temeljna kvaliteta njegove »Doppelhaltung«.

Idejna skica modernega mesta s delitvijo prometa na tri nivoje

Smeri sodobnega političnega razvoja

Dušan Božič

Ogromna živčna, idejna in vojaška napetost povojnega političnega razvoja, združena s težkimi političnimi in revolucionarnimi pretresi širom vse zemeljske oble, nas sili, da se vprašamo, kakšen je sodoben svetovnopolični položaj in katere so silnice njegovega razvoja. To vprašanje je važno že zaradi tega, da bomo znali vključiti domače probleme v svetovne probleme in iz svetovnih problemov napraviti domače probleme, kar je osnovni pogoj vsake uspešne politike. Pri tem se poslužujem besede »politika« v širšem smislu, namreč, da pomeni pojem »politika« reševanje javnih zadev, z razliko od »strankarske politike«, ki vidi v strankarstvu edino obliko javnega delovanja. Morda se zrcali naša slovenska politična utesnjenost ravno v tem, da besedi politika nikdar nismo dajali nekega širšega, temveč samo strankarsko politični pomen.

1. Težnja, eno izmed gibal politične dejavnosti

Značilne za današnjo dobo so težnje, ki se pojavljajo tako v posameznikih kot v družbah oz. družbenih slojih. Te težnje so torej individualnega kakor tudi družbenega značaja. *Individualnega*: želja po ljubezni, človeški toploti, dobroti, razumevanju in podobno; *družbenega*: težnja po socialni pravičnosti, po politični in gospodarski enakopravnosti, po politični in verski svobodi ter po svobodi prepričanja, itd. Način, globina in silovitost teh teženj zavisi od posameznika, njegovega duševnega ustroja in življenjske poti, oziroma od družbenega in kulturnega razvoja narodov in od življenjske ostrine njihovega trenutnega položaja. Da so te težnje zmožne povzročiti ogromne socialne in politične preobrate, lahko vidimo neposredno pred našimi očmi (npr. madžarska revolucija 1956, problem črncev v Ameriki ipd.), dokazuje pa nam to tudi vsa zgodovina polpretekle dobe (kom. revolucija v Rusiji, razpad Avstro-Ogrske itd.).

2. Samobitnost in sodelovanje

Potek današnjega svetovnega političnega razvoja določujeta dve vrsti

silnic. Na eni strani vlada težnja po ohranitvi, gojitvi in razvijanju lastne samobitnosti, na drugi strani pa se pojavlja težnja po vključitvi te samobitnosti v širši družbeni sklop. Opazujmo na primer Alžir. Dokler je bil Alžir nesvoboden, je težnja po lastni samobitnosti in lastnem razvoju mobilizirala ogromno pripravljeno za žrtve, da bi se ta samobitnost dosegla in vzpostavila. Ko pa je bila ta individualnost dosežena in priznana, je stopilo vprašanje sodelovanja z ostalim svetom, celo z včerajšnjim sovražnikom, na prvo mesto. Ohranitev te nove samobitnosti je možna samo z njeno vključitvijo v svetovni sklop.

Težnja arabskih držav v severni Afriki po politični združitvi je očitna stvarnost povojne dobe. Razvoj pa je kmalu pokazal, da edinost arabskega sveta ne more nastati po nadvladi ene države nad ostalimi, kar nam razpad Združenih arabskih držav nazorno dokazuje. Arabski svet se bo samo takrat mogel združiti, če zgodovinsko nastale države v novem državnem sklopu ne bodo popolnoma izgubile svoje samobitnosti, če bodo torej individualne raznoličnosti v novi skupnosti ohranjene.

Ko se je nakazoval prelom med Peekingom in Moskvo, se je na zahodu govorilo: »Končno je zahod enkrat bolj edin kot vzhod.« Komaj je bila ta misel izrečena, že je de Gaulle prečil vstop Velike Britanije v Evropsko gospodarsko skupnost (EGS) in oporekal Amerikancem vodilno vlogo v zahodnem svetu. Razpad obeh blokov, vzhodnega in zahodnega, dokazuje, da današnja doba ne trpi dviga enega naroda nad drugim, ene države nad drugo. Bodoči svet ne bo niti ameriški niti ruski niti kitajski niti afriški, temveč pluralističen. Gibljemo se torej v pluralistično svetovno skupnost, po zakonitosti ohranitve narodne (državne) samobitnosti in njene koordinacije s svetovno skupnostjo. Celotno svetovnopolično dogajanje lahko primerjamo s področjem politične napetosti, kjer predstavlja *koordinirana* (vključena) *samobitnost* politični ravnotežni položaj. Močnejše kot se dejansko po-

litične razmere oddaljujejo od tega političnega ravnotežja, bodisi v smeri needinosti, bodisi v smeri enolične (nediferencirane) skupnosti, toliko večje so politične napetosti, toliko večji je politični eksploziv, ki se pri primerenem vžigu sprosti v političnih katastrofah (Kongo, južni Vietnam, Harlem ipd. na eni strani; madžarska revolucija, prelom Moskva - Peking ipd. na drugi strani). Ali leži poudarek bolj na kordinaciji ali pa na samobitnosti, zavisi od tega, s katere strani se gibljemo proti političnemu ravnotežju. V svetu izven vzhodnega bloka je zaradi političnih, rasnih in verskih sporov poudarek na skupnosti. Ta del sveta potrebuje koordinacijo in edinstvo. V komunističnih državah je bilo obratno. Tukaj je bila edinstvo dana, toda skupnost v enoličnosti rusko-komunističnega vzorca. Zato se je v teh deželah težnja po lastni samobitnosti posebno močno izoblikovala. Odpad Jugoslavije od Moskve, madžarska revolucija, poljska »lastna pot v socializem«, upor Albanije proti Moskvi, težnja današnje Romunije po neodvisnosti, spor med Moskvo in Pekingom in posebno v oči padajoča odpuved Moskve vodilni vlogi v sklopu komunističnih strank, vse to je izraz zgodovinske težnje po vzpostavitvi ravnotežja med samobitnostjo in skupnostjo.

3. Slovenci in Jugoslavija

Nesposobnost »kladivarjev Jugoslavije«, da bi postavili ravnotežje med samobitnostjo južnoslovanskih narodov in njihovo državno skupnostjo, je povzročila težke notranje krize prve Jugoslavije ter pripeljala do strahotnega krvoprelitja zlasti med Hrvati in Srbi za časa druge svetovne vojne. Ista nesposobnost sedanjega upravnega sistema, ki poskuša gledati na jugoslovanske narode kot enotno etnično skupnost ter se s tem popolnoma oddaljuje od prvotne marksistično-leninistične koncepcije naroda in njegove zgodovinske vloge, izziva težka notranja trenja med posameznimi južnoslovanskimi republikami ter povzroča zaradi ogromnega vpliva sodobnega gospodarstva na narodno in državno življenje težke notranje motnje v gospodarskem življenju posameznih republik in s tem tudi države kot celote.

Naivni internacionalizem, bodisi katoliškega, bodisi socialističnega ali komunističnega kova, ki ni hotel priznavati primarnosti narodnih interesov pred sekundarnostjo strankarskih, je škodoval tako slovenskemu narodu kot celotni Jugoslaviji. Medtem ko drugi narodi pojmujejo internacionalizem v tem, da priznavajo drugim narodom isto vrednost in iste pravice kot lastnemu, se je pri Slovencih zlasti socialistične in komunistične smeri internacionalizem šestokrat enostavno enačil z zanikanjem lastnega narodnega obstoja. Tako gledanje na internacionalizem je izraz izrazito slovenskega lokalizma in je v popolnem nasprotju z internacionalizmom, kot se pojmuje drugod po svetu. Morda leži vzrok tega pojmovanja v tem, da Slovenci nikdar niso razvili lastne državniške miselnosti, temveč so se gibal samo v strankarsko političnih pojmih. Zato niso bili zmožni odigrati pri ustvarjanju tako prve kot druge Jugoslavije tiste zgodovinske vloge, ki bi jo kot državniško misleč narod morali odigrati. Slovenci niso bili sposobni, da bi razširili svojo lastno državniško miselnost v širši jugoslovanski državni sklop, ker je pač niso imeli in razvijali. Poleg tega so iz bivše Avstrije podedovali še politični občutek, da so državni interesi nujno v nasprotju z narodnimi interesi. Pri Srbih je bilo ravno nasprotno. Pri njih je bil pojem narodnih in državnih interesov že izenačen. Zato oni nikdar niso v Jugoslaviji iskali in tudi danes ne iščejo vskladitev svojih narodnih interesov z ostalimi narodnimi interesi drugih južnoslovanskih narodov, temveč so pojmovali in še danes pojmujejo Jugoslavijo samo kot razširitev državnega področja za razvoj svojih lastnih narodnih interesov. To nam dokazuje jugoslovanska državna politika do koroških in primorskih Slovencev, ki je žrtvovala slovensko manjšino za ceno lastnih gospodarskih interesov do Avstrije in Italije. To nam izpričuje skoraj vsak Srb, ki bo na vprašanje o slovenskih narodnih interesih skoraj dosledno odgovoril: pa vi ste vendar v manjšini. Podobno opažamo v precejšnjem delu srbskih emigrantskih časopisov, ki še vedno izhajajo s stališča »močne jugoslovanske nacije«, ne da bi bili pripravljeni žrtvovati tej »močni jug. naciji« vsaj drobec svoje lastne samobitnosti. Pravilnost te trditve pa dokazujejo najbolj

Slovenci sami, pri katerih pojem narodnih interesov sploh ne obstaja in se po skus njih definicije skoraj vedno šteje za rušitev države in kot izraz nacionalističnih teženj.

Slovenci v Jugoslaviji se ne zavedajo v zadostni meri, da je vsak poskus zatiranja narodne samobitnosti v resnici rušitev državne skupnosti in protidržavno dejanje. Večnarodna država lahko obstaja samo takrat, če ima vsak narod občutek, da so v tej državni skupnosti njegovi narodni interesi bolje zastopani kot izven nje. Vsak poskus »ustvaritve močne nacije« na račun narodnih samobitnosti nujno prikličje v prizadetih narodih na dan ekstremistične sile, ki streme za združitvijo države. Dokaz za to trditev je razviden ne samo v današnjem narodnem stanju v Jugoslaviji, ampak tudi v nastanku druge Jugoslavije same. Le-ta je nastala pod geslom »pravice narodov do samoodločbe in odcepitve«. Le tako visoko priznana pravica do samobitnosti posameznih južnoslovanskih narodov je mogla premagati ogromne nacionalne prepade, ki so nastali ravno zaradi zanikanja narodnih samobitnosti v stari Jugoslaviji. Pravilnost marksistično-leninistične narodne koncepcije, ki se vsaj v teoriji močno približuje političnemu ravnotežnemu položaju med samobitnostjo in skupnostjo, bi ne mogla biti bolje potrjena kot ravno z nastankom nove Jugoslavije. Da je nova jugoslovanska ustava to pravico narodov do odcepitve ukinila, ni znak njene moči, temveč njene slabosti. To dokazuje, da se je politična praksa v medrepubliških odnosih oddaljila od politično ravnotežnega položaja in s tem sprožila notranje politične napetosti. Rešitev iz tega položaja pa sedanja uprava ne išče v povratku k pravici samoodločbe južnoslovanskih narodov, temveč gre nadalje po poti, ki jo je začrtała srbsko-nacionalistična državna miselnost. Duh zgodovinske miselne zaostalosti je v Jugoslaviji zmagal nad naprednejšo marksistično-leninistično večnarodnostno državno koncepcijo. Upati in želiti je, da težnja po vzpostavitvi ravnotežja med samobitnostjo in skupnostjo ne bo pripeljala (ob izmenjavi generacij sedanje vladajoče stranke) do podobne katastrofe, kot jo je doživela Jugoslavija l. 1941.

4. Slovenski avtonomizem

Položaj Slovencev v Jugoslaviji se nujno odraža tudi v političnih tokovih tistega dela slovenske emigracije, ki budno spremlja, oz. skuša spremljati, politični razvoj v svoji bivši domovini. Ker dovršen del te emigracije ni mogel ali ni hotel uvideti, da je slovenska narodna samobitnost v novi Jugoslaviji ravno tako ali pa še bolj ogrožena kot v bivši Avstriji, je nujno zašel v drugo skrajnost ter zahteval neodvisno Slovenijo.

Medtem ko se v Sloveniji sami giblje težnja po avtonomiji v smeri vzpostavitve ravnotežja med samobitnostjo in skupnostjo, se je zaprlo »Slovensko državno gibanje« v lastni narodni geto ter odklonilo sleherni razpravo o odnosih do drugih južnoslovanskih narodov. Se več! Vsakega, ki je za kakršnokoli obliko državnega sožitja z ostalimi južnoslovanskimi narodi, so označili za narodnega mlačneža, sebe pa proglasili za edino prave zagovornike »resničnih« slovenskih interesov. Zaprti v lastni narodni geto niso zavzeli sovražnega stališča le do Srbov, temveč tudi do slovenskih »jugoslovansko« usmerjenih emigrantskih skupin in posameznikov in tako niso mogli pritegniti k sodelovanju celo tistih, ki bi bili pripravljeni o novo nastalem političnem položaju Slovencev razpravljati in v stičnih točkah z njimi sodelovati. S svojimi nacionalno nestrpnimi stališči se gibljejo ravno v nasprotni smeri celotnega svetovnega razvoja, torej proti težnji po vzpostavitvi ravnotežja med samobitnostjo in skupnostjo. Zato tudi niso bili zmožni vključiti slovenski problem v svetovne tokove, kot npr. v spor med Moskvo in Pekingom, kateri je ravno izraz gibanja v politično ravnotežni položaj.

Brez sleherne zaslonbe svetovnih političnih tokov, brez vsakih materialnih sredstev in brez zadostne organizacijske predpriprave je »Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo« pozival Slovence v domovini na odpor in to celo oborožen odpor. S tem je pokazal ne samo veliko politično naivnost, temveč naravnost neverjetno neodgovornost, saj bi se tak svetovnopolično osamljen upor nujno moral zadušiti sam v sebi.

»Upor, ki misli, da se bori za svobodo, in ki krvavi grozno razočaran nad prijatelji in sovražniki, ne razume,

da se svoboda posameznika in naroda ne da doseči kar čez noč...

Tisti, ki hoče smiselni upor v svojem narodu in za svoj narod, mora kot prvi stremeti za tem, da očisti sam sebe, svoje misli in čustva in da se osvobodí napačnega upanja in strahu, pa tudi napačne zavesti (Friedrick Heer, v Most 1964/2).

5. Evropska integracija

Ob današnji težki notranji krizi EGS (Evropske gospodarske skupnosti) se nujno vsiljuje vprašanje, kako je mogoče, da je težnja po skupnosti dala vsem evropskim narodom po vojni ogromen gospodarski vzpon in močan politični zagon. Sedaj pa, pred ureditvijo poslednje faze evropske integracije, pretresa EGS težka kriza in nekateri govorijo celo o njenih smrtnih krčih. Mnogi valijo vso krivdo na de Gaulle, pri tem pa ne pomislijo, da bi de Gaulle in njegova politika že davno zginila s svetovnega odra, če bi ne imela takšna politika močne opore v sodobnih svetovnonazorskih tokovih.

Po prvi svetovni vojni je razpadla Evropa v številne večje ali manjše neodvisne države, katerih državni in narodni interesi so se križali in bili v nasprotju, tako da je bila Evropa v sebi raztrgana in needina, torej gospodarsko in zlasti politično nevsklajena. Klic nacistične Nemčije po »novi« Evropi je imel močno zgodovinsko upravičenost in zato prodorno silo, kajti v zahodni Evropi takrat ni bilo nobene druge politične sile, ki bi pozivala k večji povezavi. Tako ječasno postala Hitlerjeva Nemčija zgodovinska sila »evropske integracije«. Njena napaka je bila v tem, da je poskušala doseči evropsko integracijo z nadvlado enega naroda nad vsemi drugimi, kar je nujno izzvalo odpor, ki je končno uničil »nositeljico integracije«.

Pod vplivom vojnih dogodkov se je narodna zavest pri evropskih narodih po drugi svetovni vojni le še okrepla, vendar se je istočasno pojavila tudi močna težnja po sodelovanju z drugimi narodi.

Ta težnja po sodelovanju je rodila idejo skupne evropske države, s skupnim evropskim parlamentom in direktnimi volitvami vanj, ne oziraje se na državne meje. Ta skupna država pa naj se doseže postopoma. Najprej povezava težke industrije (Montanska uni-

ja), nato ustvaritev evropske gospodarske skupnosti kot priprava in sredstvo za postopno izenačenje gospodarskih razlik posameznih dežel in končno zadnji cilj, ustvaritev evropskega parlamenta s postopno okrnitvijo pravic narodnih parlamentov.

Ustvaritev direktnega evropskega parlamenta bi po ukinitvi narodnih parlamentov nujno izbrisala iz Evrope slej ko prej vse male narode in Evropa bi postala torišče interesov gospodarsko močnih narodov, v sedanjem položaju torej predvsem Nemčije, Francije in deloma Italije. Ni slučaj, da so se ravno Benelux-države najmočneje potegovale za pristop Velike Britanije v EGS. Ho tele so ustvariti ravnotežje nemško-francoski gospodarski hegemoniji, kar so v prenekaterih časopisnih intervjujih in televizijskih pogovorih tudi odkrito povedale. Prosto pretakanje kapitala v taki združeni Evropi bi gospodarsko močnim narodom poleg tega omogočilo, da gospodarsko šibke narode enostavno pokupijo. To bi morda trenutno prineslo tistemu prebivalstvu materialno korist, na dolgo roko pa bi utegnili imeti katastrofalne posledice. Praktični primeri nam leže neposredno pred očmi.

Belgija sestoji iz dveh delov, iz francosko govoreče Valonije in flamsko govoreče Flamske. Flamska je bogata na premogovnikih, ki so bili osnova njenega gospodarskega uspeha. Ko pa so postajali premogovniki v poslednjih letih nedonosni, se je začel kapital umikati iz Flamske in odtekati nazaj na Valonsko. To je povzročilo težke socialne posledice, ki so v letu 1964, zaradi povezave socialnih problemov z narodnostnimi, pretresali vso Belgijo in celo ogrožali njen državni obstoj. Podoben položaj je nastal tudi v nemškem Porurju, kjer so ukinjali rudnik za rudnikom, ne da bi pri tem posvečali nastajajočemu problemu brezposelnosti zadostne pozornosti, saj kapital sam na sebi ne čuti nikake socialne odgovornosti. Šele protestne demonstracije rudarjev v letu 1965 so opozorile politične dejavnike na pereč socialni problem. Poizkus rešiti ta problem s soudeležbo privatnega industrijskega kapitala pri ustvarjanju druge primerne industrije, ki naj bi zaposlila brezposelne rudarje, je v začetku obljubljal uspešno rešitev socialnega problema. Toda v poslednjem času postala

ja vedno glasnejši očitak, da privatna industrija ni v zadostni meri pripravljena vlagati kapital tam, kjer ne vidi zagotovljenega dobička. Ta trditev še posebno nazorno potrjuje časopisno poročilo v »NRZ in Rhein und Ruhr« v članku »Nemške jeklarne škilijo k obalam«, z dne 30.9.1966: »V poslednjem času so postali znani načrti nemških kemijskih koncernov, nadalje koncernov nafte in avtomobilskih tovarn, kateri vzbujajo vtis, kot da bi bil na obalah zaradi ugodne dobave surovin idealen kraj za njihovo obratovanje. Tudi zaahodnonemške jeklarne škilijo k obalam! Že gotovi načrti za tako emigracijo ležijo v predalih.« Vzrok temu je v nižji ceni ameriškega premoga, s katerim se lahko npr. italijanske in holandske železarne ceneje oskrbujejo, medtem ko so nemške železarne navezane izključno na porurski premog. Kakšne posledice bi imela uresničitev takih načrtov za prebivalstvo Porurja, nam ponazorjuje primeri iz Amerike, kjer so nekateri predeli, iz katerih je odtekel kapital, popolnoma obubožali.

Na drugi strani pa omogoča popolnoma svobodno pretakanje kapitala nadvlado gospodarsko močnih narodov nad gospodarsko šibkejšimi. Tako poroča vodilni list v Torontu »The Globe and Mail« (maja 1966) o inozemskem gospodarskem vplivu in ugotavlja, da stoji 60 odstotkov celotne kanadske industrije, 74 odstotkov njene nafte in 57 odstotkov rudnikov in železarn pod tujim — skoraj izključno ameriškim — nadzorstvom. List ugotavlja, da ne izgubljajo Kanadčani samo nadzorstva nad lastnim gospodarstvom, temveč, da gospodarska kontrola nujno vodi do politične kontrole. Radi pripravljenosti kanadskih delničarjev, da prodajo svoja podjetja ameriškim interesentom, še ni mogoče predvidevati, kam bo vse to vodilo.«

Iz vseh teh primerov je razvidno, kakšne katastrofalne posledice bi utegnili imeti za male narode svobodno pretakanje kapitala v bodoči integrirani Evropi. Bili bi na milost in nemilost izročeni v roke evropskih velekonzernov. Oropani lastnih meja in brez državnega aparata, ki bi ščitil njihove osnovne življenjske interese, bi se izgubili v integralno združeni Evropi brez slehernega zagotovila, da bo življenjski standard njihovega prebivalstva dejansko višji, kot je bil prej. Če bi grozilo

relativno obubožanje nekega naroda zaradi odtoka kapitala v druge predele Evrope, bi bili mali narodi proti temu brez moči, kajti na politični teži bi njihovo prebivalstvo ne pomenilo mnogo. Socialni problemi Porurja so padli šele v oči, ko so nastopile masovne demonstracije rudarjev in ko je to zaradi izgube glasov začelo ogroziti vodilno vlogo nemške krščansko-demokratske stranke. Malim narodom pa bi v takem položaju servirali: to je cena, ki jo morate plačati za združeno Evropo.

Problem uravnovešenja interesov različnih socialnih slojev velikih narodov je postal torej glavna ovira za politično integracijo Evrope. Vprašanje cene kmetijskih pridelkov, ki je spravilo EGS v znano krizo, je zunanji izraz tega v bistvu socialno-političnega problema, katerega naravo vodilni evropski politiki tudi odkrito priznavajo. Izjave npr. nemškega zveznega kanclerja, da pri evropski integraciji ne gre za uničenje narodnih samobitnosti, kažejo, da počasi prodira spoznanje, da je rešitev iz sedanjne slepe ulice, v katero je zašla EGS, le v iskanju ravnotežja med samobitnostjo in skupnostjo. Tako dobiva de Gaullova »Evropa očetnjav« novo obliko in nov poudarek. Vendar je to spoznanje zaenkrat šele v zametkih in še ni našlo konkretnih političnih oblik.

Gospodarsko-socialni položaj Beneške Slovenije

Marij Lavrenčič

Izredno hribovito ozemlje Beneške Slovenije dovolj nazorno kaže, kje je treba najprej iskati vzroke za njene velike gospodarske težave. Slovenski Benečani so si poskušali pomagati na tri načine:

1. Z združeno zemeljsko lastnino: zaradi revne in neplodne zemlje je prvotno podedoval posestvo le starejši sin, ki se je edini lahko poročil, medtem ko so njegovi bratje in sestre ostali neporočeni in delali na posestvu. Kasneje so se te patriarhalne razmere spremenile v toliko, da so mlajši bratje in sestre lahko odhajali z doma. Tisti, ki je dobil posestvo v last, je pa moral odplačevati, navadno z denarjem in z živino ali pa celo tako, da je odstopil del svoje zemlje.

2. S poljedelstvom, živinorejo in nabiranjem zdravilnih zelišč in gozdnih sadežev. Ljudje so zemljo skrbno obdelovali. Izvedli so številne melioracije s tem, da so v koših nosili plodno zemljo iz ravnine na bregove in gradili podporne zidove. Tako so nastale neštete terase.

Pred dobrimi 80 leti so našeli med beneškimi Slovenci približno 87 odst. poljedelcev, 13 odst. ljudi pa se je bavilo z obrtjo in trgovino.

Leta 1857 je stalo v hlevih približno 10.500 glav živine, ki so jo redili za mleko.

Ljudje so si pomagali tudi z nabiranjem zdravilnih zelišč in gozdnih sadežev, posebno jagod in kostanjev.

3. Z izseljevanjem in krošnjarstvom. Proti koncu prejšnjega stoletja so se začeli beneški Slovenci baviti s krošnjarstvom. Takrat so se začeli tudi izseljevati. Izseljevali so se največ v dežele tedanje Avstro-Ogrske, kjer so bili po večini sezonski delavci, ki so se čez zimo vračali domov. S krošnjarstvom so se ljudje bavili od februarja do novembra. Prodajali so razne predmete iz lesa. Mnogi pa so bili popravljalci dežnikov, loncev in druge pločevinaste posode.

Prva svetovna vojna je povzročila Beneški Sloveniji še večje gorje. V vojni je izgubilo življenje zelo visoko število moških. Povrh so deloma Italijani deloma pa Avstrijci izpraznili hleve. Doba fašizma je bila doba strašne revščine. Mussolini je namreč prepovedal izseljevanje delavcev v tujino. Pred drugo svetovno vojno je padel marsikateri beneški Slovenec tudi v španski državljanski vojni. V drugi svetovni vojni pa so beneški mladeniči prelivali svojo kri v Albaniji, Grčiji, Afriki, Franciji, Jugoslaviji, Rusiji in drugod. Beneška Slovenija je tudi takrat pretrpela veliko grozot, kajti čez njo so se nenehoma valile čete raznih zastav.

Tudi druga svetovna vojna je povzročila opešanje poljedelstva in izpraznjenje hlevov. Povojna doba pa ni za Benečane prinesla nobenega blagostanja in miru. Ljudje so se spet začeli množično izseljevati. Domala vsa moška mladina je odšla v belgijske rudnike. Po letu 1952 so se začeli ljudje izseljevati tudi v Francijo, Svico, Južno Ameriko, posebno v Argentino, pozneje pa tudi v Kanado in Avstralijo,

zadnja leta pa največ v Zahodno Nemčijo. Izseljevati so se začela tudi dekleta, sprva so šla kot služkinje v bližnja večja mesta, pozneje pa tudi v Svico, Belgijo in Anglijo. Emigracijski val je zajel posebno vasi beneških dolin.

Upadanje prebivalstva po glavnih občinah Nadiške doline:

Občina	l. 1951	l. 1965	Razlika
Dreka	1.385	842	516
Grmek	1.742	1.020	772
Podbosec	3.735	2.846	889
Sv. Lenart	2.200	2.089	111
St. Peter Slovenov	3.082	2.372	710
Sovodnje	2.077	1.620	457
Srednje	1.883	1.425	421
	16.077	12.214	3.863

K temu je treba dodati, da je število tistih, ki žive večino leta v tujini in ki se vračajo domov le za nekaj dni okoli Novega leta in v poletnih mesecih, zelo visoko, skoraj 40 odst.

POSLEDICA EMIGRACIJE

Neobdelana zemlja

Žene, otroci in starejši ljudje ne morejo sami reševati družinske posesti. Večji del posestva ostane neobdelan. Padlo je tudi število živine. Leta 1857 je stalo v hlevih približno 10.500 glav goveda. Sto let kasneje se je to število znižalo na 6.700. Danes znaša število živine komaj 5.200, kar je polovico manj kot pred sto leti. Prenehala je tudi prodaja kostanja, ki ga uničuje bolezen, proti kateri niso še našli učinkovitega sredstva.

Izumiranje vasi

Pogostokrat sledijo izseljencem v tujino še svojci. Mnogi se nikdar več ne vrnejo. Nekateri se vrnejo domov s prihranki, a malokdo ostane v domači gorski vasi. Skoro vsi grejo v nižino, kjer si kupijo zemljišče ali trgovino.

Moralne in socialne rane

V izseljenskih hišah ni več pravega družinskega življenja. Otroci rastejo brez očetovega varstva in prisotnosti. Prenekateri očetje pozabijo celo na svoj dom in družino. Staršem ali ženam ne pošiljajo več prihrankov. Družine propadajo ekonomsko in moralno.

Rastoči fatalizem

V tujino odhajajo najbolj zdravi in umsko sposobni ljudje. Doma ostajajo le stari, bolni in šibki. Od trde borbe za goli obstanek utrujenih ljudi se polašča brezupnost.

In tako zamira tudi narodna in kulturna zavest.

Slabe zdravstvene posledice

Mnogi izseljenci iz Belgije se vračajo domov s pokojnino zaradi sili-koze, ki so se je našli v rudnikih. Doma počasi hirajo. Domov so prišli tako rekoč samo umret. Svoje najboljše moči so dali tujini, domovina jih je le rodila in — pokopala.

POTREBNA JE POMOC

Za spremenitev tega žalostnega položaja je potrebno sledeče:

1. Ustvariti je treba delovna mesta. Podobno kot v Južni Italiji bi bilo

treba poskrbeti za nastanitev industrijskih obratov tudi v Benečiji.

2. Kvalificirati delovno silo. Dati mladini možnost hoditi v šolo, ne samo v osnovno šolo, ampak tudi v višje šole.

3. Zgraditi nove ceste, asfaltirati sedanje in tako odpreti turizmu tudi prelepe kraje Slovenske Benečije.

4. Podpirati poljedelstvo in živinorejo z uvedbo bolj racionalnih obdelovalnih metod in bolj donosnih rastlinskih sort, z ustanavljanjem združnih hlevov, s popraviljanjem starih hiš, s pogodovanjem, s postavitvijo predelovalne industrije.

5. Spoštovati pravice našega ljudstva, pravico do slovenskega jezika in običajev.

Politika, ki se izvaja v Slovenski Benečiji, uničuje naše ljudstvo. Naj bo naše delo usmerjeno v ohranitev našega rodu, njegove edinstvi in ljubezni do domovine.

Pomenki Roka Potrebuježa

4

PRIŠLO JE PISEMCE

Lepo po vrsti, kakor so hiše v Trstu, mi je pravkar šepnila pod pero naša stara modrost. Jaz pa sem rekel: kovač drži svojo kobilo boso, zakaj pa ne bi v Trstu preskakovali brez vsakršne vrste? Namreč: kar bo sledilo, bi moralo po časovnem zaporedju na konec. Jaz pa bom postavil stvar kar na začetek. Razlog je recimo — Roku Potrebuježu gre tukaj na smeh — »načelen«. Ampak naj dodam še eno težko besedo: za »razčiščenje« gre. Razčistimo torej to stvar, čeprav bi se zdaj moral lotiti preteklega poletja, pismo pa — zakaj za pismo gre — je tako rekoč iz teh dni.

Na vseh mrtvih dan je prišlo to pismo, pa je kar špaso, v kakšno družino je padlo. Na eni strani volivno gradivo liberalcev, naj pri bližnjih volitvah volim Partito Liberale Italiano — in pri mojem ubogem priimku jim je bil en »f« premalo, na ovojnici je pisalo »Defficit«, lahko si predstavljate, s kakšnim hrabrim počutjem sem prebral ta že absolutni Primanjkljaj. Na drugi strani že obvezen reklamni dopis, s katerim mi je Zavod nedolžnih otročičev v Benetkah ponujal zdravljenje z vsemi možnimi zdravilnimi rastlinami. No, in vmes med tem papirnatim Mazzinijevim potomstvom in med to rastlinsko ofenzivo pismo, slovensko pismo.

Spoštovani g. Potrebujež,

Opčine, v oktobru 1966

menda je bilo konec julija, ko sva se zadnjič videla v kavarni Firenze. Takrat sem Vam tudi vrnil tipkopis Vaših »Izpovedi«, opremljen z mojimi jezikovnimi in stilnimi opazkami. Ob tej priliki sem Vam med enim in drugim požirkom črne kave izrazil bojazen, da utegneta zaradi tega mojega posega utrpeti krivico.

To se je po izidu »Izpovedi« (po mojem po nepotrebnem prekrščenih v »Pomenke«) v 11. številki Mostu, žal, tudi zgodilo.

Ta in oni je njihovo avtorstvo pripisal meni.

Glede tega se bom prav tako malo izjavljal, kakor se nisem izjavljalo o glasovih, ki so mi svoj čas pripisovali druga literarna očetovstva npr. v Mladiki, kamor razen intervjuja pred leti nisem prispeval niti vrstice.

Na vse to sem pač odgovarjal z nasmeškom.

Lahko pa razumete, da mi ne more biti do tega, da bi s svojim nadaljnjim jezikovnim mentorstvom krepil pri bralcih Mostu vtis, da Vam jemljem to, kar je Vaše. Zato se moram, žal, temu svojemu sodelovanju odtegniti.

Med našimi profesorji boste z lahkoto dobili človeka, ki Vam bo v pomoč.

Sicer pa ponavljam: pišite v krajših stvkih, tujk pa nič več, kot jih je potrebno. In pazite na »svoj« in »njegov«.

Glede vsebine »Pomenkov« ostajam prav tako pri mnenju, da je Vaš prijem sicer kulturno nezahteven, ampak kljub temu koristen. Naš tukajšnji tisk je prav tako abstrakten kakor naše bivanje: kmalu bo še skoraj samo prosvetarstvo v njem, ko da vsi skupaj tičimo v eni sami čitalnici. Slovence pa je treba buditi v resničnost bivanja in zgodovine. In iz njegove atomizirane raztresenosti, v kakršni v Trstu živi, ga je treba vključevati v novo množično kohezijo, v kateri Slovenci ne bomo poznali samo sicer neobhodnega prosvetnega izživiljanja, ampak v kateri bomo tudi razpredali mrežo prijateljstva in znanstva, se medsebojno obiskovali, si medsebojno pomagali, se medsebojno poročali.

Zakaj narod se ne dela prvenstveno s kulturo, ampak z otroki.

Poleg tega je tu naša tako slabo obdelana avstrijska in fašistična preteklost: kot star balkanec ste dolžni, da nam posredujete iz svojega spomina vse, kar bo moglo podobo te preteklosti tudi človeško dopolniti, izven slabe časnikarske pavšalnosti.

Kar pa se samega tona »Pomenkov« tiče, bi osebno bil za čim večjo spravljivost, raje z manj pikrosti kot preveč. Resnično ustvarjalna je samo ljubezen.

Toliko o tem.

Zadnjič ste mi tožili, da Vam srce spet nagaja: upam, da Vas je poletje pozdravilo.

Bral sem, da ste bili med nastopajočimi na letošnji filatelistični razstavi na Pomorski postaji, da ste tam dobili celo priznanje. Ko ne bi bil popolnoma brez smisla za filatelijo, bi se hotel podrobneje zanimati za Vaš uspeh. Cestitam pa Vam kljub temu.

Z lepim pozdravom tudi gospe prof. Maliji
prof. Alojz Rebula

P.S. - Kar se tiče starih kljuk v našem koncu; nekaj bi se dobilo, a nič kaj kvalitetnega. Skoraj ga ni primerka, ki bi kaj izstopal po izvornosti izdelave. Enemu sem prišel na sled: skedenj v Briščkih. Toda gospodar, ki je že zagrenjen zaradi naftovoda, je kar besno pribil: 50.000! Številka, ki očitno ne prihaja v poštev.

Z Opčin je torej prišlo pismo na Vrdele, z Vrdele pa je šlo na Opčine:

Motto: stara kri
ne fali

Na položaju, november 1966

Dragi profesor,

ko sem v časih »Bog ohrani, Bog obvarji nam cesarja, Avstrijo« hodil kot smrkolin na gimnazijo na Leipzigškem trgu (Piazza Hortis), smo imeli za slovenščino profesorja, ki je bil sicer Cankarjev kritik, a kot pedagog je bil bolj srednjega formata. To lahko potrdi na primer moj bivši sošolec in Vaš openski rojak profesor Ivan Sosič, ki je nedavno predaval v Vašem koncu o gobah. Na Dunaju pa sem študiral eksportno akademijo. Iz svojih šol sem recimo prinesel slovenščine komaj kaj več kot Memorandum slovenskih uličnih napisov po Tržaškem. In ker sem pred leti z zanimanjem prebral Vašega »Seslanskega

sholarja«, sem pomislil na to, da bi Vi tej moji bolj eksportni slovenščini nekoliko pomagali. Vidite, do svojega sklepa ste prišli zato, ker ste precenjevali moj lastninski čut. Dejansko sem brez njega: če inava z ženo hišo, je to izključno po njeni zaslugi, sicer bi jaz danes spal v »Rifugio maschile S. Vincenzo de' Paoli« v Vidalijevi ulici. Na vsak način se Vam prav zares zahvalim za Vašo dosedanjo pomoč. Kaj mislite, če bi se obrnil na profesorja Jevnikarja?

Vidite, iz Tržaške knjigarne sem si nanesel vse, kar je mogel gospod Pregarc iztakniti o jeziku, sintaksi in tako: oba Pravopisa, tako starega kakor pornografskega, Bunca, Kopčavarja itd. Vse bi že nekako šlo, samo to ne vem, če bo staremu Potrebuježu kdaj jasno, kam se v slovenščini vejice postavljajo.

Moja nečakinja, ki je »Dottoressa in lettere«, pa je lani celo naredila habilitacijo iz slovenščine, mi je rekla, da »xe più o men una question de sentimento«.

Tisto je res, da moramo Slovenci ven iz abstrakcije, samo da bo Potrebujež povedal to manj učeno: Slovenci smo se v Trstu le predolgo čutili kakor psi v cerkvi. Moramo se začenjati čutili doma, ne pa tako, ko da bi hodili ves čas po jajcih. Jaz bi rekel kar — gosposko in domače in svinjsko doma. Hudiča, kdo pa je sezidal vse to kamenje od Skorklje navzdol, če ne naše roke? Kar se mene tiče, se čutim kar doma, seveda z viški in nižki. Včasih tako, da bi vse prav po domače razbil, kakor narediš kdaj v domači kuhinji manifestacijo s krožniki. Če pa recimo pride naša Evfrazija iz Kopra s kakšnim boljšim žganjem, je spet drugače: takrat bi na primer z inženirjem Giannijem Bartolijem pod roko prepeval po pasaži Tergesteja »Lepa naša domovina«.

Kolikor bo dopuščala arterioskleroza, bom skušal po Vašem nasvetu vpletati v »Pomenke« tudi kakšen svoj balkanovski spomin.

Kar pa se spravljalivosti tiče, pa nisem natančno Vaših misli: sem za čimvečjo spravljalivost na vse strani, a ne preko tega, kar se bo zdelo Roku Potrebuježu resnica in kar se bo zdelo Roku Potrebuježu pravica.

Navsezadnje penzija sicer izrine človeka iz življenja, za to pa mu daje svobodo.

Da ste se celo za moje kljuke zanimali! Vidite, s tistim možakarjem iz Briškov bo nekako tako kakor z mojim nonotom po očetovi strani, ne z onim, ki je trebuhe rezal. Na borjaču se mu je valjal kamen z nekakšnim napisom. Pa mu je nekoč rekel Nute Čotov: »Ta kamen bo še izpred Kristusa. Janez, to je denar!« In nono hajdi okrog po muzejih zaradi tistega kamna. Ampak dotlej je bil v svojih zahtevah skromen. Čisto drugačen pa je postal, ko je nekega dne zagledal na borjaču nekakšno gospodo s šilastimi čevlji, ki je izvedensko cebala v tisti njegov kamen. Kupila bi ga tista gospoda, toda cena? Tisoč goldinarjev!

»Poslušajte vendar, gospod...«

»Ta kamen je izpred Kristusa! Tisoč!«

»Niti en goldinar manj!«

»Kaj goldinar! Niti groš manj ne!«

In ko je delal nov skedenj, si je raje vzdal tisti kamen nad vhod, kjer bi sredi vencev koruze navek razglašal njegovo slavo.

Kaj sem hotel reči: kaj se Vam zdi s tistim, da Slovenci nismo Slovani, da smo Vikingi iz Skandinavije, da smo se čez morje prepeljali v Schleswig-Hollstein, da smo šele tam nekeje pustili svoj germanski prajezik in pustili Slovanom, da so nas naučili »a parlar per zakaj?« Če sem dobro zastopil, je to teorija, ki jo zastopa Novi list v nadaljevanjih o »Pokristjanjenju Slovencev«. Zase moram reči, da uživam kakor ob filmu in da me tisto naše skandinavsko poreklo kar privzdiguje, tako da bi se odslej najraje podpisoval ne več Potrebujež, ampak kar Deficitsson. Zaradi previdnosti, ki je pri takih odkritjih potrebna, pa Vas zaenkrat pozdravljam kot Vaš stari Solvendar

Rok Potrebujež.

P.S. 1) Saj nimate nič proti temu, da vključim Vaše cenjeno pismo v svojo »Pomenke«?

P.S. 2) O tisti kljuki kajpak ni govora. Naj si jo možakar tišči.

Pismo gor, pismo dol, dejstvo je bilo, da je bila Somalija titulirana kot »profesor«.

»To je nekako tako,« sem ji rekel, »kakor če jaz s svojo veličastno trdo ного stopim v bar, vržem ob točilni mizi svojo belo grivo nazaj, pa mi barist reče »Commendatore«. Rok Potrebujež pa »Commendatore! Srce pa le za hip naredi tika taka.«

»Koliko mojih šolskih razstav pa si doslej videl, če smem vprašati?« je rekla Somalija polna napuha, ko da ji je še tisti »profesor« premalo.

»Oprosti!«

»Zate je to otročarija. Ročno delo pač! Si bil sploh na kateri?«

»Kar se mene tiče, si lahko tudi univerzitetna profesorica ročnega dela. Kdo pa je bil s tabo v Rojanu, kjer so tvoji učenci anticipirali zadnjega Černigoja iz Občinske? Pohvalil pa sem samo mlino na veter. Ti pa bi bila hotela, da bi vse. Tega ne delam.«

Dejstvo je, da je tisti večer Somalija skuhala večerjo v prav posebnem razpoloženju, privzdignjena recimo, polna smisla, kakor če je kje za Svetim Antonom zavohala jopico, ki je nima »kdorkoli«.

Rečem vam: srček je delal tika taka.

5.

ROK IN SOMALIJA KOT ROMARJA

Zdaj pa naprej, v čim krajših stavkih in s čim manj tujkami, pri tem pa staremu Potrebuježu Bog pomagaj!«

Vidite, po vojni, posebno potem ko so se otroci razpeljali iz gnezda, sva bila s Somalijo že marsikje, pa ne samo v kakšnem Velenju. Najdlje sva pač šla, ko sva leta 1954 poromala v Fatimo. To je bilo prav v tistih dneh, ko se je vračala sem Italija, pa sva oba menila, da bi jo bilo najbolje pričakati na kašnem svetem kraju.

Danes me takšne razdalje čedalje manj mičejo. Kar se posebej romanj tiče, je zdaj tako: Somaliji se zdi slej ko prej imenitno, da seda na kakšen prav dolg romarski vlak. Z mano, Potrebuježem, pa je povsem drugače. Jaz imam še najraje naše domače Brezje. Enkrat na leto tja proti božiču sedem popoldne na ljubljanski avtobus, naredim nekaj korakov gor in dol po Cankarjevi, kako je kaj s socializmom, potem pa grem spat v Slon. Drugo jutro se lepo prespan popeljem dalje do Crnivca, kar je pravzaprav prometna laž, da sprevidniku ni treba praviti »Brezje«, saj je svetišče takoj za cesto, v manj ko desetih minutah si tam po snegu, kajpak če je sneg. Z upravnikom gostilne socialistično-romarskega sektorja sva že stara znanca in tako ljubeznivi možakar brez dosti besed ve, s čim mi bo najbolje postregel: s cvičkom in kranjsko klobaso pa z zeljem. Poleti ni, da bi človek hodil na Brezje: posebno ob nedeljah je občanov SR Slovenije in njihovih avtov toliko, da se človek sprašuje, kaj izumira počasneje, religija ali država. Pozimi pa je tam kar prijetno mrtvo in tako z vso komoditeto opraviš, kar je treba, pri patru Heybalu se spovem nestrpnosti do drugega naroda, pomolim za Tita, za Centralni komite, posebej pa za Slovence, napišem nekaj kartic in grem. Skozi Kranj gre toliko avtobusov, da si brez težave vzamem tisti čas, ki je potreben, da poromam še na Prešernov grob: prva je kajpak Mati božja, potem dolgo nič, ampak potem je Prešeren, za njim pa spet tak nič, da ni, da bi razlagal. Kolikor mi potem čas dopušča, grem v Ljubljani pozdravit Josipa Vidmarja, predsednika Slovenske akademije tako znanosti kakor umetnosti, s katerim sva se svoje dni v istem živinskem vagonu peljala v rusko ujetništvo, potem ko nas je brez vsake slovanske miline Brusilov pohodil, kakor lepo pripoveduje v Novem listu moj stari znanec in sobojevnik za isto očetinjavo inženir vinogradništva Josip Rustja iz Stare Gorice. Sicer pa se sprehodim po Tivoliju, kupim za svojega najzvestejšega sobesednika iz kavarne Firenze, zagrenjeno penzioniranega finančnega inšpektorja Amintora Grega, buteljko pelinkovca, za Somalijo kilo pljučne pečenke, zase kaj filatelističnega in zadnjo številko Pavlihe. Potem grem spet v Slon pokosit in se odpeljem.

Tako je torej z mojim božjepotništvom.

Somalijo pa, kot rečeno, bolj mičejo evropske Marije: letos je na primer šla v Einsiedeln, to je pa Svica.

(To sem mislil še povedati v zvezi z najinim romanjem v Fatimo: je hec, ampak značilen za načelnost moje žene Somalije Potrebujež rojene Kifelčar. Dan pred vrnitvijo je bilo, pa sva mislila, kako bi ga turistično najboljše izkoristila. In medtem ko se tako motava po avtobusni postaji, Somalije naenkrat ni. Končno jo v množici iztaknem v vročem špansko-tržaškem pogovoru s sprevodnikom, ki s torbico na rami vstopa v avtobus z že vžganim motorjem. Na avtobusu tablica: 'Turistični izlet v Cascais'.

»Pa menda ne misliš h kakemu pregnanemu kralju?« sem rekel.

»Kakšen ton pa je to?« se je vsadila, vsa nedolžna.

Sprevodniku pa sem tako odločno odmahal, da je vstopil in potegnil vrata za sabo, avtobus se je odzibal sredi koruznih polj, s tistim monarhističnim tovorom.

»Moreš reči, da te je Cascais zanimal samo turistično?« sem jo prijel.

Somalija pa brez kompleksa: »Turistično. In navsezadnje je Umberto II le še turistična privlačnost. Ali pa misliš, da bi zaradi tega volila listo 'Stella s Corona'?«

»Mogoče pa si jo že.«

Beseda — k Umberto Savojskemu je hotela!

Somalija pa: »Za nobeno monarhijo nisem, da veš.«

»Te je torej vlekla v Cascais tvoja republikanska zavest?«

»Kralje gledamo mrtve na spomenikih, zakaj pa jih ne bi pogledali živih, če se že ponuja priložnost?«

»Ti pa spomeniki,« sem rekel. »Eno pa ti povem: tistih tvojih Oggijev v našo hišo ne bo več! Tisti so te tako zmešali. Saj ne zaspiš, če ne žuliš prej tistih kraljevskih ljubezni.«

Somalija je odvrnila, da imam jaz svojo sprostitev, ona pa svojo. In da se konec koncev Umberto obnaša v izgnanstvu spodobno. In da je mogoče bolj demokratičen kot kakšen marksist leninist.

»Klobuk ti prinese kar sam za tabo, če si ga na sprejemu pozabil,« je rekla prav sončnih oči.

»Sancta simplicitas,« sem si dejal, roke pa so se mi poveznile sredi tiste portugalske koruze.

To je tisti hec, ki sem ga hotel povedati.)

Kaj sem hotel reči: Somalija se je torej odločila za Einsiedeln, si nekajkrat telefonirala z dr. Stuhcem zaradi rezervacije, iztaknila nekje »Slovensko-nemški slovar« in se odpeljala (»Ti papači pa lepo hišo čuvaj!«).

Evfrazija je bila vsekakor za to, da bi še naprej hodila iz Kopra, da bi mi vsaj skuhala, pa sem jo velikodušno odrešil:

»Veste kaj, Evfrazija. Kozico golaža mi boste skuhali, to bo za ves teden, kruh in vino bom imel, sicer pa za spremembo lahko stopim k »Zlatemu ražnju«. Cistiti pa ne bo kaj. Bivši vojak 97. pešpolka pa si bo tudi znal posteljo pogrniti. Kako, se vam mož kaj oglašča?«

Kaj pa sem hotel, ko pa se je Evfrazija od te štorije kar sušila: tisti njen Francelj je še pisal, ampak kakor piše kdo, ki ne umira ravno od domotožja. V Dortmundu je bil že eno leto: težak v gradbenem podjetju.

Na trak bi bil moral posneti to štorijo, kakor mi jo je bila Evfrazija povedala v svojem brkinskem narečju: vsa rdeča, polna resnice, da je takrat čisto pozabila na lonec na pritisk, da se je izpiskal do suhega. Bistvo pa bom le posnel.

Njen Francelj! S titovko na glavi je bil prišel 1945. z Gradnikovo brigado v Trst, dušil z vodo Nemce, zabarikadirane v kleti Coronea, potlej pa je bil prideljen etapni kuhinji v današnjem Domu pristaniških delavcev. Ni bil ravno kakšen funkcionar, tisti Francelj, borec pa je bil, kolikor sem jo zastopil, za bodočnost mu ni bilo treba skrbeti. Zaposlil se je nekje na Gorenjskem, tam sta se z Evfrazijo vzela, ko je ta prodajala čevlje v nekem kombinatu, dva

otroka sta dobila, Iztoka in Majo, šlo je, dokler se ni začelo s tisto Nemčijo. Ko bi bilo tisto gradbeno podjetje vsaj začelo odpuščati prej, ne pa, ko so ljudje znoreli za Nemčijo! Francelj je imel direktorja, kakor jih ni, ta je bil v Kokrškem odredu vodnik, žrlo ga je, da je bilo treba odpustiti kakih deset ljudi, pa jim je nekako rekel: »Fantje, v Nemčijo grem jaz. Delo vam pri tistih Nemcih dobim jaz. Brata so mi z bajoneti končali, razumete, kaj je to zame? Ampak grem. Eno pa drži, fantje: vrnil se boste! Ne ostanete tam! Komaj dobim tu kaj za vas, se boste vrnil!» Na jok mu je šlo, da je moral med Nemce prosit. Francelju sicer niti ne bi bilo treba iti, tudi za druge bi bilo kaj za silo, toda že so primerjali nemške plače z domačimi, o markah govorili in o tem, v kolikih mesecih lahko zaslužiš avto tam na Nemškem. In Francelj je rekel, da ga ni mati rodila, ki bi ga prepričal, naj se gre še enkrat za kaj borit, nekaj časa pil in hodil okrog po konzulatih in končno odpotoval z nekimi Bosanci.

Takšna je bila tista štorija, ki mi jo je bila povedala Evfrazija. Par kar jo je grizlo, ni bil niti denar, ki bi ga lahko Francelj pošiljal več, kakor ga dejansko je, čeprav je bojda spravljal za avto. To ni bilo tako hudo: odkar se je po njegovem odhodu preselila z otrokoma iz Skofje Loke k materi v Koper, ji niti stanovanja ni bilo treba plačevati, poleg tega je prihajala s propustnico do lir. Grizlo jo je predvsem to, da je Francelj pisal tako, ko da bi kar ostal tam v tistem Dortmundu, Mirabellastrasse 7. Je bila kakšna ženska vmes?

»Menda so Nemke vse lakomne na tuje delavce,« je rekla Evfrazija. In potem:

»Prokleta tista Nemčija, samo to vam rečem, gospod!«

»Nič ne marajte, Evfrazija,« sem jo skušal potolažiti. »Vrnil se bo. Slovenca vleče nazaj, Gorenjca sploh, Gorenjec je matast na svoje hribe. Kaj bi z Nemkami!«

Tako sem skušal privzdigniti Evfrazijo, a še lepše se ji je zdelo, da bo tiste tri dni v tednu prosta, pa še plačani ji bodo, kozico goლაža mi je skuhala. Pravzaprav mi ga je prismodila, pa nisem rekel nič, ko je bila kar zmešana od tega, da se ji je ljubezen podirala. Nato je šla. Na Pokritem trgu je mislila še na črno razprodati zalogo Filter 66. Njen odjemalec bi bil, pa kadim samo cigare, jugoslovanske pa so mi preostre.

Nič kaj preveč dolgčas mi ni bilo tisti teden, malo sem brskal po znakah zaradi filatelistične razstave, tu pa tam rekel katero s penzionisti v kavarni Firenze, enkrat sem popeljal svojega psa Mentorja kopat v Barkovlje in marelice na vrtu obral, Mladiki napisal kartico, kam je zginil Danilo Lovrečič, ki sem dotlej njegovo stran najprvo prebral, šel na ACEGAT pričat v zvezi z nekim tranvajskim incidentom, ki se mene prav nič tikal ni, dal v pipo v kopalnici novo tesnilo in bral knjigo o SS.

Kakor je Bog hotel, se je Somalija naposled vrnila. Moral bi reči: vdrla je v hišo. Na vratih se je pojavila z izrazom, ko da ima za sabo železniško katastrofo.

»Ti, kaj pa je z Matjažem,« je navalila name, preden je sploh odložila kovček.

»Kaj pa naj bi bilo?«

»Kaj naj bi bilo! To so očetje! Niti ne veš, kaj je bilo na Brionih?«

»Najprej reci dober dan, potem odloži kovček, potem sedi, nato se lahko tudi pomeniva.«

Bilo je namreč tam okrog svetega Mohorja, ko je na jadranskem otoku več ali manj z jasnega treščilo v Udbo.

»Kaj je torej z Matjažem?« je povzela v jedilnici, ko si je z robcem brisala pot, sončnih očal pa še ni bila odplžila.

»Ja kaj vendar naj bi bilo!«

»Ranković je padel vendar!«

»Hvala Bogu!« sem rekel. »En bog policije manj.«

»Ja človek božji!«

»Bog mu daj dobro smrt in hladno rit, kakor pravijo v Boljuncu.«

»Ves vlak je govoril, da so v Jugoslaviji ukinili Udbo!«

»To je bilo torej vaše romarsko razpoloženje,« sem rekel.

V času svojega samevanja sem bil časopise nekako zanemaril, pa je tista zadeva šla nekako mimo mene. Nikakor pa ni šla mimo Somalije. Odkod neki je bila informirana, nisem imel pojma. Dejstvo pa je, da sem se naenkrat znašel pred človekom, ki je prihajal od Marije v Einsiedeln kot specialist IV. plenuma.

»Jaz pa sem tako slišala, da so na Brionih prav vsi napadli Rankovića, a da so obenem prav vsi rekli, da bodo Udbo še potrebovali, a drugačno.«

»Kakšno?«

Somaliji ni bilo lahko izraziti, kar je imela v mislih.

»Takšno, ki naj bo... kako naj rečem... manj Udba, kakor je bila.«

»No, kaj pa se razburjaš? Matjaž bo pač manj udbovec, pa mirna Bosna! In kakšno govorjenje je sploh to? Si me recimo sploh vprašala, ali sem kaj jedel te dni?«

»Je bilo kaj pošte zame?«

»Vabilo na IV. plenum.«

»Tako: zameriš, če me grize zaradi otroka! Navsezadnje je imel Matjaž Rankovića na sliki v svojem uradu!«

Enkrat sem bil tudi jaz pri njem, za kromirano kolesno oblogo za svoj avto me je prosil, pa sem se od daleč spominjal neke slike.

»Mož v uniformi s poštenim obrazom postajnega načelnika?« sem rekel.

»S tabo sploh ni mogoče govoriti!« je rekla Somalija in vstala. »Raje povej, ali ni bilo to božje razsvetljenje, da se je Matjaž odločil, da pojde drugam!«

Začela se je preoblečati. Preoblečena se je najprej lotila hladilnika: kako sem ga mogel pustiti odprtega na ničti, da je vsa solata v njem ovenela!

»Si res prišla brez vsakega dobrega sklepa iz Einsiedelna?« sem rekel.

Dejansko je bilo to drugotno: še naprej so jo nosili Brioni.

»Misliš, da so zares Titu ozvočili spalnico?« je vprašala, potem ko je dala mleko na plin.

»To bi morala vprašati Matjaža.«

»Misliš, da...?«

»Jaz lahko mislim, kar hočem.«

»Pa ne, da je imel Matjaž kaj vmes?«

»Inštalacija pač, ki spada k stroki.«

»Se pravi to pomiriti človeka?« je rekla Somalija.

»Čudovito romarsko razpoložena prihajaš, ni kaj reči.«

»Poslušaj: lahko bi svoji ženi kaj povedal. Veš, da me zanima. Veš, kako sem se oddahnila, ko mi je Matjaž rekel, da pojde za direktorja. Misliš, da je to storil pravočasno?«

»Ja, odkod pa naj to vem, duša romarska!«

»In z Rankovičem kako misliš, da je?«

»Kolesariti se uči, kakor pravijo.«

Dejansko je Somalija imela prav: z mano tisti večer ni bilo mogoče govoriti. Razlog pa ni bil prav nič političen: oglašal se je zob, za katerega sem že zdavnaj vedel, da je gnil, pa je bil dotlej znal gniti brez bolečine.

Zakaj mistificirati probleme?

Ce bi skušal kdo spraviti najhujše probleme, s katerimi se morajo danes pečati v Jugoslaviji, na nekak skupni imenovalec, bi moral reči, da je to strah pred resničnostjo — nek čuden, mističen strah, imenovati probleme s pravim imenom in jih izraziti s preprostimi, jasnimi formulami. To spominja na strah nekdanjih primitivnih ljudi, da bi imenovali zle pojave, zveri ali bolezni z njihovimi pravimi imeni. Zato so si izmišljali zanje druga, mistična imena in jih spreminjali in tabuji. Danes imamo opraviti v Jugoslaviji z vse polno takimi mističnimi izrazi in tabuji, ki naj bi olepšali resnično bistvo problemov, ali pa jih prikrili, kakor da lahko zdaj, sredi 20. stoletja, res še kdo verjame, da bo taka primitivna coprnija pravila problema s sveta, če jih bo zanikala.

To je tudi glavni vzrok, da so sociološke in druge sorodne vede v Jugoslaviji tako na tleh, o čemer se vedno spet slišijo pritožbe, na samo iz krogov, ki so

blizu znanstvenim akademijam in univerzitetnim institutom, ampak tudi s politične strani in celo od najvidnejših predstavnikov režima. Vendar se nihče resno ne potrudi, da bi raziskal pravi vzrok tega zastoja. Ta strah pred brskanjem in grebenjem po živem osrčju problemov se odraža dejansko v vsej jugoslovanski znanosti, ki se zato rešuje v pompoznost, v zunanjo reprezentativnost, v zbiranje, v izdajanje »zgodovinskih« antologij in v formalno poudarjanje nekakega »socialističnega humanizma«, kakor da bi imeli res opraviti z raznimi vrstami humanizma, torej — teoretično — tudi s »kapitalističnim«, »socialnodemokratskim«, »krščanskodemokratskim« in morda tudi »fašističnim«, kajti socialno zavarovanje in določena skrb za delovnega človeka sta obstojali in učinkovali tudi pod fašističnim in nacionalsocialističnim režimom. Mislimo pa, da vsak pridevnik pojmu humanizma le nekaj odvzame in ga zoži ne pa razširi in obogati. Zato kritičnega opazovalca, pa naj je še tako poln simpatije do jugoslovanskih eksperimentov, to neprestano poudarjanje nekakega »socialističnega humanizma« nervira in mu vzbuja vtis, da služi ta izraz — kot mnogo drugih podobnih, npr. »samoupravljanje«, »bratstvo in enotnost«, »neposredna demokracija« itd. — samo za to, da odvrtačajo pozornost javnosti od pravega bistva problemov.

Ta strah pred resničnostjo in to nagnenje po zgolj sumiranju »uspehov« in antologijstvu, kot bi temu lahko rekli, se odraža tako v programih jugoslovanskih akademij znanosti in umetnosti, ki predvidevajo cele serije raznih »znanstvenih« akcij zbiranja in klasificiranja zgodovinskega materiala, pa malo pravega in angažiranega, pogumnega in pionirskega raziskovanja, kot tudi v političnih in gospodarskih programih, kjer sicer neprestano zadevajo ob žive probleme, a se jih trdovratno branijo priznati in imenovati s pravim imenom.

Eden takih problemov je odnos med jugoslovanskimi narodi. Ena najboljših in najplemenitejših idej vsega odporniškega gibanja in osvobodilnega boja narodov, ki sestavljajo Jugoslavijo, je bila osvoboditev teh narodov, da bi lahko končno zaživeli samostojno in neodvisno narodno življenje in si začeli celiti svoje narodne rane po tolikih stoletjih tlačenja tujcem. Toda po vojni se je ta plemenita težnja v uradni govorici kar naenkrat sprevrgla v »etacizem«, »republiški partikularizem«, v »šovinizem«, v »nacionalizem« in podobno, čeprav bi moralo biti vsakemu pametnemu človeku in še tembolj vsakemu pravemu socialistu jasno, da je mogoče danes, v drugi polovici 20. stoletja, ko postajajo neodvisne celo kolonije, ki merijo komaj nekaj sto kvadratnih kilometrov, kot npr. prav te dni Barbados, ustvariti pravične odnose med Jugoslovanskimi narodi samo tako, da dobijo ti možnost, da zaživijo v polno svoje lastno nacionalno življenje in da postanejo kot narodi zares svobodni in neodvisni v svojih odločitvah. To nikakor ni v nasprotju z idejo Jugoslavije. Nasprotno, povezanost teh narodov v širšo, jugoslovansko skupnost je možna za trajno in prostovoljno samo tedaj če bodo ti narodi našli v taki skupnosti popolno možnost za svoj svobodni razvoj in če ne bodo imeli razloga, da bi se v njej bali za svojo nacionalno individualnost in za svoj jezik, kakor se morajo danes bati Slovenci (kot dokazujejo zaskrbljeni dopisi bravcev v ljubljanskem »Delu« in zborovanje o »jezikovni enakopravnosti slovensčine v Jugoslaviji«, ki ga je moral te dni prirediti Klub kulturnih in znanstvenih delavcev v Ljubljani in kateremu je predsedoval sam bivši poveljnik slovenske partizanske vojske, general Jaka Avšič). Isto zaskrbljenost je opaziti tudi pri Makedoncih.

Toda ne gre samo za enakopravnost slovenskega jezika — to je terminologija, ki jo uporabljajo narodne manjšine v obrambi svojih jezikovnih pravic, in priznati, da je ponižan slovenski narod v tako obrambo samo svojega jezika, bi pomenilo dejansko priznati, da je padel za sto let nazaj, v čase nekdanjih bojev za jezikovno enakopravnost v nekdanji cesarski Avstriji — ampak za vse kaj več, za načelno vprašanje pravičnih odnosov med jugoslovanskimi narodi, v katerih bo tak strah avtomatično odpadel, ker ne bo več vzroka zanj.

Jezikovno vprašanje pa je samo ena plat. Tu je še druga plat: da dolguje federacija Sloveniji 70 milijard za socialno zavarovanje in jih ne plača; da je morala prav zaradi vprašanj socialnega zavarovanja odstopiti vlada slovenske republike; da je osrednja uprava jugoslovanskih železnic s svojimi previsokimi tarifami uničila mednarodni železniški tranzit blaga skozi Slovenijo, kot toži slo-

venski tisk; da ima slovenska republika za eno tretjino nižji proračun kot avtonomna dežela Furlanija-Juljska Benčija z mnogo manj prebivalstva in ozemlja; da si Slovenci v desetih letih še niso mogli zgraditi malo več kot 20 km. železniške proge do Kopra; da je Slovenija naravnost neverjetno zapostavljena pri razdeljevanju dohodkov iz cestnega prometa, četudi gre skozi Slovenijo najmanj 90% vsega inozemskega avtomobilskega prometa; ni denarja za izdajo slovenskih šolskih knjig in se morajo zato učiti dijaki na slovenskih šolah in na univerzi iz srbohrvaških knjig; da je slovensko šolstvo zaradi pomanjkanja denarja na tleh, itd.

Vse to vpije po novi, boljši in pravičnejši ureditvi odnosov med jugoslovanskimi narodi. Zakaj bi ne mogli ti štirje narodi živeti med seboj v miru, ob medsebojnem spoštovanju svoje nacionalne individualnosti? Zakaj bi ne mogli združiti socializma in lastne nacionalne svobode in samostojnosti v reševanju lastnih problemov? Zakaj bi ne veljalo tudi zanje geslo, da ima vsak narod pravico do samostojne poti v socializem? In zakaj se ne bi gledovali po skandinavskih narodih, ki so po stoletjih medsebojnih bojev končno vzorno rešili svoje odnose, takó da so lahko za vzgled celemu svetu, četudi bi hoteli jugoslovanski narodi ostati — a prostovoljno in demokratično — rajši povezani v skupnost, a tako, da bi se vendarle lahko vsak svobodno udeleževal tudi v mednarodni areni? Koliko novega bogastva idej, pobud, spoznanj, izkušenj in dejanj bi se v takem primeru razodelo svetu na prostoru Jugoslavije in koliko bi imela Evropa in svet od tega! To pa je tudi edina možnost, da se v kali zaduši vsak pojav novega ustaštva, ki v bistvu ni drugega kot nacionalna nervoza in strah za narodni obstoj, ki si dajeta duška v neracionalnih in nedemokratičnih oblikah, ker se v legalnih in racionalnih oblikah ne smeta razodevati.

Tudi jugoslovanski ekonomski problemi so nedvomno v največji meri posledica neurejenih odnosov med narodi Jugoslavije. Ko bi bili urejeni ti odnosi in ko bi vsak narod sam reševal svoje probleme, bi tudi ekonomski problemi izginili s sveta, vsekakor pa ne bi imeli večje akutnosti kot pri drugih narodih in drugih državah.

R. Z.

Ob črnobelem

To kratko razmišljanje o kompleksnosti in polnosti človeškega sveta se oslanja na dnevniška zapiska Josipa Vidmarja, ki ju je natisnilo ljubljansko Delo 23. julija oziroma 6. avgusta 1966.

V prvem zapisku, ki se nanaša na knjigo o Svetem Urhu, se Vidmar najprej dotika katolicizma in krščanstva nasploš. »V kulturni zgodovini človeštva,« pravi, »je katolicizem odigral neko vlogo. Njegovega pomena ni iskati v njegovi mitologiji, ki je pravljica in naivna, kakor vse mitologije. Njena metafizična misel je skromna, antropocentrična in celo antropomorfna, skratka zadostna samo za preproste pameti ali pa za pregnane umovalce, ki se ravnajo po geslih, kakršno je znani izrek: Verujem, ker je nesmiselno! Podobno je z mistično vsebino krščanstva, ki je tako in tako dostopna le redkim — recimo — izbrancem in ki le redkim pomeni življenjsko resničnost. Edini resnično pomemben del krščanskega nauka je njegova moralna misel, ki dejansko vsebuje napotke za razvoj človeka v razumno in blago bitje.« Ko tako z nekoliko nestrpnostjo v enem samem odstavku postavi krščanstvo med zadeve blodnega duha, se Vidmar povrne v konkretni, historični svet, ki očitno obstaja kot edina resničnost tega zapisa. Svoje razmišljanje nadaljuje z obdobjem usodnih okupacijskih let, ko se je slovenski narod znašel v najhujših težavah in je bolj kot kdaj potreboval moralno oporo. Pri tem zgodovinsko ugotavlja, da je Cerkev narodu to moralno pomoč odklonila, da se je umaknila in se naposled raje zvezala z okupatorjem proti lastnemu ljudstvu, kakor da bi šla z ljudstvom proti sovražniku. »Zakaj?« se sprašuje. In odgovarja: »Ker je očitno spadala med tiste, ki so gledali na svoje interese in zlasti na svojo oblast in ki so bili v strahu zanjo.« V zvezi s propagando slovenske duhovščine proti osvobodilnemu boju in komunizmu, ki jo je kler enačil z bojem za vero, dodaja: »Kdor se bori za svojo vero z nasiljem, se popolnoma očitno

ne bori zanjo, temveč za nekaj drugega. Morda za njen privilegirani položaj ali pa za položaj in privilegije tistih, ki jo imajo v zakupu, za njihovo oblast. In boj za oblast je edina misel vsega tega cerkvenega početja!« Svoje razmišljanje v prvem zapisu Vidmar zaključuje z opozorilom, ki mu ga narekuje trenutek, ko slovenska Cerkev zaradi malomarnosti in nesposobnosti družbe spet prevzema neke javne napol vzgojne funkcije. »Zdi se mi potrebno zavedati se,« pravi, »kaj ji zaupamo ali prepuščamo, in kdo je, ki mu prepuščamo ali zaupamo stvari, ki jim sami ali nismo kos ali pa jih omalovažujemo. Toda vedimo, da vzdrževanje teh funkcij pomeni vpliv. moralno avtoriteto in navsezadnje kot zadnji smoter stvari — oblast.«

Pustimo ob strani politični aspekt in zgodovinska dejstva tega zapiska. Za naše razmišljanje, ki ga zanima kompleksnejši človeški svet, je vsekakor zanimivejše vprašanje, do kolikšne mere je prav ta človeški svet v Vidmarjevem spisu petrificiran in parcialen. V tej zvezi brez pretiravanja lahko rečemo, da pisec v svoji pretirani vnemi za konkretno resničnost ni pristal daleč od nihilizma. Človeški svet je v tem zapisu zreduciran na dano in trajnejšo, a vendar le delno resnico o človeku in ljudeh. Njegova osnovna gibala so interesi, privilegirani položaj in vpliv, medtem ko morala in kolikor je še podobnih transcendentálnih vrednot obstajajo le v zvezi z avtoriteto. In ta svet — tak, kakršen je — ni le svet katoliške Cerkve in belogardizma, ampak človeški svet nasploh. Iz njega je dosledno črtano vse, kar spominja na transcendenco in vrednote, ki obstajajo po njej, saj Vidmar v zadnjem stavku poudarjeno ugotavlja, da je zadnji smoter stvari — oblast. Po logiki tega osiromašenega sveta, v katerem je vse človeško življenje in nehanje vsebovano v prestižni borbi za oblast, seveda tudi partizani kot pozitivnejši pol opisane zgodovinske resničnosti niso mogli imeti nobenega drugega smotra, čeprav vemo, da je ta boj vodilo in v nekem smislu tudi odločilo nekaj povsem drugega.

Vidmar nam v tem zapisu podaja v imenu resnice le delno resničnost, le petrificirane rezultate človeških dejanj, Transcendentálna resničnost, človeško hotenje in stremljenje k višjemu in boljšemu, ki prav tako sodi v človeški svet in je prav tako odločujoče, v tem zapisu sploh ni prisotno. Človek je za Vidmarja predmet med predmeti.

V drugem zapisu je ta svet popolnoma drugačen. Vidmar govori o ljubezni, o spolni ljubezni in ji takoj na začetku pripisuje ne samo najbolj individualno in intimno življenjsko moč, ampak tudi njeno naravnost prek osebne opredeljenosti. Ljubezne je zanj z vsjo svojo naravo važen družben — beri moralen — element in »...naravno je tedaj, če poleg osebnega erotičnega okusa in poleg osebne volje v to kompleksno življenje posega tudi volja družbe, ki od nekdanj skuša s svojimi zakoni, z moralo in celo z religioznimi predpisi uravnati erotično dogajanje, ki samo po sebi tako rekoč ne pozna ne logike ne zakona.« In ko se zadrži ob vzvišenem pomenu in vsebini ljubezni skozi čas, nadaljuje: »...visoka oblika ljubezni je ostala v zavesti človeštva in družba jo je skušala utrditi v življenju z vsakršnimi regulativi, kakor so filozofije, moralke in vere, ki so kajpada sorazmerno okorna sredstva za ta namen. Toda neko višjo predstavo o naravi ljubezni je z njimi vendarle vzdrževala. Danes se mi zdi, da je vloga teh družbenih sredstev v erotičnem življenju sveta dovolj prizadeta... Z njimi so izgubila skoraj vso moč tudi moralna načela, ki so doslej urejala erotično življenje... In ker življenje ne vzbuja v ljudeh nobenih višjih interesov in stremljenj, srečujemo v današnji družbi tudi skoraj samo medspolne odnose, ki jih je Stendhal imenoval telesno ljubezen. In ta anarhični in divji element je postal mnogim ljudem edina vsebina življenja. Posvečena mu je zelo bogata literatura... Skoraj vsa ta literatura se ukvarja z erotiko kot golo spolnostjo. Njena iznajdljivost je posvečena brozganju po fizioloških posebnostih tega sveta. Za višje človeške stvari je brez zanimanja... Tako je danes za prenekateri osebni čut, pa tudi skoraj za splošno mnenje v erotiki vse enako važno in vse dopustno, od vsesplošnega parjenja pa do spolnega izživljanja mladoletnikov obeh spolov.« Pisec z moralnim ogorčenjem ugotavlja, da tej seksualni obsedenosti nič ne more dati vrednosti in da tako stanje stvari za razumnega človeka ni ne zdravo ne pravilno, in dodaja: »...da iz take razpuščenosti ne more nastati

nič drugega, kakor povsem surovi odnosi med spoloma, enačenje vsega in vseh na najnižji živalski ravni in s tem v zvezi neka podivjanost v družbi, v srcu posameznika pa... huliganska objest... praznina, topa nezadoščenost... brezčutnost do vsega, razdiralen občutek o nesmislu življenja, mrtva brezčutnost in celo prezir do vsega dragocenega, brezup, ki se teši samo še z ekscesi take ali drugačne vrste in ki neredko vodi v samomor.« In navsezadnje se z moralnimi vrednotami, ki jih je v prejšnjem zapisu sam odpravil, zavzame zoper tako stanje stvari — zavzame za takojšnje, a pametno ukrepanje, za dviganje splošne kulturne ravni, za nevsiljivo vzgajanje okusa, ki naj bi ga ljudem posredovali z žlahtno umetnostjo in plemenito miselnostjo. »Hkrati bi morala vsa naša vzgoja stremeti k temu, da bi v vsakem posamezniku vzbujala čut za osebno dostojanstvo.«

Kakor je razvidno že na prvi pogled, je Vidmar v drugem zapisu ves v transcendenci. Če je bila zanj pred štirinajstimi dnevi realnost vse, potem ni zdaj skoraj nič. Istočasno ko ugotavlja, da je ljubezen danes le spolno izživljanje, anarhični in divji erotični element, seksualna obsedenost in animalno parjenje, ki vodi v poživljanje — istočasno ko ugotavlja realno stanje stvari, ki bi konsekventno prejšnjemu zapisu morala obstajati kot edina resničnost in pika, že zapušča to stvarnost in verniško terja ob sveta plemenita čustva in miselnost, neko višjo predstavo o naravi ljubezni. Kar naenkrat skuša priklicati vrednote, ki jih v stvarnosti ni, a obstajajo le v človekovi komunikaciji z absolutnim, v njegovi transcendentalni svobodi ob realnem svetu. Vidmar skratka kar na lepem uvaja v svet Boga — ne sicer konfesionalnega, pač pa takega, kakršen človekovemu transcendentalnemu bistvu, svetu in zgodovini primerno še živi; skromni metafizični misli primernega, kakor je bil zapisal v zvezi s katolicizmom, antropocentričnega in celo antropomorfnega, ki je po njegovih lastnih besedah zadosten samo za preproste pameti ali pregnane umovalce. In kakor Tertulijan tudi Vidmar veruje čeprav je glede na svojeglavo stanje stvari njegova vera skorajda nesmiselna.

V enem in drugem zapisu je človeški svet prav po Vidmarjevi zaslugi ostal siromašen: zdaj je le gola danost in zdaj spet le čista vera in ti dve komponenti ostajata ločeni, nečloveški, se pravi zunaj težnje po združitvi. S poglobljanjem verskih komponent, ki so slovenski kler vodile v tako surov boj, bi bil vpogled v belogardizem vsekakor človeško resničnejši, prav tako bi bila prisotnost izmalicene stvarnosti ob Vidmarjevih zahtevah po božjem v erotiki človeško veliko polnejša in dragocenejša, čeprav bi se v njegovem sporu s svetom še enkrat potrdila človeška nemoč. Ni naš namen ugrabiti, zakaj si je Josip Vidmar ob prvem zapisu izbral prav ta okrnjeni pogled na svet in zakaj se je ob drugem odločil za drugega, prav tako delnega — dejstvo je, da je s tem v obeh primerih ostal v okvirih pamfleta. Ob njegovem pisanju moramo poudariti samobitnost sveta in človekovo svobodo ob tej samobitnosti, ki ne glede na to, ali kdo to dvojnost priznava ali ne, vendarle obstaja in jo je treba upoštevati, ker je sicer resnica o človeku le polovična. In prav ta polovična resničnost je tokrat lastna tako človeškemu svetu, ki nam ga prikazuje Vidmar v obeh svojih zapisih, kakor tudi njemu samemu.

M. R.

Kompleks drugim

Trst, Grand Hotel de la Ville, nedelja 18. decembra ob 18. uri.

V hotelskih naslanjačih sedi v širokem krogu kakšen ducat slovenskih intelektualcev: oči vseh pa koncentrično tehtajo stasitega belolasega gospoda z veliko levjo glavo, ki ob prihodu v Trst ni odklonil pogovora z njimi, ampak jim je celo rad obljubil pol ure svojega dragocenega rimskega časa. K temu je, gnan od razgovora, brez vsake vezanosti dodal še pol ure. To je bila cela ura pogovora z urednikom prav tako slavnega kot malo branega lista, ki pa je prav te dni z nekaj vrsticami sovplival na Johnsona, da se je mož vprašal, ali je res mogoče istočasno govoriti o božičnem premirju, zraven pa zasipati z bombami Hanaj — z glavnim urednikom poluračnega vatikanskega glasila Osservatore Romano.

Mogoče niso vsi povabljeni čakali na to srečanje brez vsakega predsodka.

Rim, to lahko vzbudi v slovenski zavesti vrsto asociacij. No, del tega pred-sodka bi bil lahko splahnel, ko je g. Manzinija prehitel glas, da ta neporočeni gospod razdaja brez večje evidence svojo plačo rimskim revežem: kot spričevalo krščanstva to ni bilo slabo. Drugi del bi bil moral splahneti, ko je začel glavni urednik glasila Svete stolice sam drsati skupaj naslanjače, da bi njegovi gosti posedli okrog njega: tudi to ni bilo slabo kot spričevalo velikega gospoda. Pa je predsodek do kraja splahnel šele ob tem, kako je začel sprejemati to, kar je začelo deževati na mizo pred njim.

»Gospod urednik, kratek prikaz tiska slovenskih katoličanov v Italiji.«

Tisti, ki smo sedeli v krogu, sami skoraj nismo mogli verjeti, da je bilo tisto res vse slovensko: od mladinskega lista preko družinskega mesečnika in tedenskega tiska do glasila tržaških župnij in Knjižice tja do kulturne revije.

(Prostodušna oznaka Mostu kot »levičarske revije« gospoda Manzinija ni vzdignila iz naslanjača, kakor bi verjetno kakšnega našega rojaka: »Ah, una rivista avanzata,« je diplomatsko definiral oznako).

Kajpak, lahko se čemu čudiš na najbolj različne načine. Lahko pa si tudi čisto iskreno zavzet: lahko si, recimo, kar bratsko ob sapo. In se ne zadovoljiš s prisrčnimi »Ma guardi Lei,« ampak listaš, skušaš razumeti kakšno besedo, čeprav to razumevanje skoraj ne gre preko besede »Kristus«, sprašuješ, ali ni slovenščina zelo mehak jezik. Lahko si enostavno prevzet ob vitalnosti slovenskih katoličanov v Trstu.

Gospodu skušamo korigirati njegov vtis: to ni vitalnost mase. Z besedami njegovega sonarodnjaka prof. Ramanija mu povemo, da je bil fašizem tisti, ki je trgjal katekizme iz rok našega ljudstva. Ne, katoličan se počuti tu »in partibus infidelium«. Da bi videl nekaj drugačne vitalnosti, bi se moral popeljati preko Sežane. Naklada ljubljanske Družine 105.000 izvodov, naklada koprskega Ognjišča 25.000, naklada zagrebškega Glasu koncila čez 200.000...

Gospod Manzini ni igral svoje prevzetosti.

Njeno avtentičnost si lahko meril ob manjši sproščenosti gospoda, ki je bil prisedel k njemu, poslanca stranke z emblemom križa, ki ponese iz Trsta v rimski parlament okrog 60.000 glasov. (Je bil prisedel, ker je bil od njega povabljen? Ali pa je bilo treba popaziti, da ne bi Slovenci kompromitirali kaj?) Za vse tisto, kar je deževalo na mizo, je namreč imel gospod poslanec samo nerovno predsedanje. Razumljivo: ko bi bil moral sam postreči s svoje strani uredniku Osservatore z italijanskim katoliškim tiskom v Trstu, kaj bi bil dal na mizo? Kaj dosti več kot en sam samcat tednik?

V zameno za to pa je lahko gospod poslanec postregel z edinim ščepcem humorja na srečanju: »Ampak oni imajo denar!«

Kvaliteten humor, kot vidite.

Gospod Manzini se obrne k mlademu duhovniku, ki je s sproščeno kretnjo mlade generacije brez kompleksov organiziral to srečanje:

»Napisali mi boste prikaz te vaše dejavnosti za moj list.«

Njegov list: edini v Italiji, ki je svoj čas branil škofa Fogarja sredi fašistične hajke: gospod Manzini se spominja tistih časov.

Med njegovimi gosti je tudi kakšen bralec Osservatoreja: ali se ne bi dal list malo deitalianizirati in ekumenizirati? Tega kajpak ni mogoče reči naravnost. To lahko nakažeš. Ampak gospod Manzini razume. Težave ima, kakor vsi uredniki. Paziti mora, da ne bi dajal vtisa, da se je list zapisal tej ali oni struji. Mnogo odličnih piscev je, ki pa žal žurnalizmu ne znajo streči, kakor žurnalizem zahteva. In druge je treba spet in spet drezati, če hočeš imeti prispevek...

Tako: ne drezajo torej samo slovenski uredniki v Trstu.

»Vaš časopis te dni navajajo tudi komunistični listi na Vzvodu...«

»Verjetno v zvezi s tisto pripombo o bombardiranju Hanoja?«

»Da, v zvezi s tistimi petimi vrsticami: potrebne so bile.«

»Saj, ko pa ni mogoče istočasno govoriti o pogajanjih, obenem pa...«

Poslovimo se.

Če odkod, odhajamo danes slovenski intelektualci iz stavbe Grand Hotel de la Ville brez kompleksa.

Vsaj enkrat — vsaj enkrat! — prepustimo kompleks komu drugemu.

Kronist

